

Швейц

Стефан

Магеллан
Амеріго

Стефан Цвейг Магеллан. Америкго (збiрник)

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=27051804

Магеллан. Америкго: Фолiо; Харкiв; 2017

ISBN 978-966-03-7741-7

Аннотация

«Магеллан» – книга, що описує епоху Великих географiчних вiдкриттiв, – належить до числа кращих творiв австрiйського письменника Стефана Цвейга (1881–1942). Її дiя розгортається в той час, коли Португалiя стає морською державою i висуває на свiтову арену видатних людей. У центрi оповiдi – доля Магеллана, людини величезної волi, вiдваги i мужностi, яка здiйснила неймовiрно за складнiстю плавання – першу успiшну навколосвiтню експедицiю. Також до видання входить повiсть про Америкго Веспуччi, великого мандрiвника, чиїм iм'ям названо цiлий материк, якого вiн не вiдкривав.

Содержание

Магеллан	5
Від автора	5
Магеллан в Індії	41
Магеллан здобуває свободу	66
Ідея Магеллана здійснюється	92
Кінець ознакомительного фрагмента.	107

Стефан Цвейг

Магеллан

Амеріго

© І.В. Сойко, переклад українською, 1991

© І. В. Андрущенко, переклад українською, 2017

© О. А. Гугалова, художнє оформлення, 2017

* * *

Магеллан

Людина та її діяння

Від автора

Книжки народжуються з найрізноманітніших почуттів. Книжки пишуть у пориві натхнення чи з почуття вдячності, хоча духовну пристрасть ніяк не менше здатні розпалити досада, гнів, прикрощі. Іноді до творчості спонукає цікавість, психологічна потреба під час писання самому розібратися в людях та подіях. Але й мотиви сумнівного роду: честолюбство, корисливість, самомилування досить часто спричиняються до творення; тому автор, власне кажучи, щоразу мав би усвідомлювати, які почуття, який особистий потяг змусили його вибрати свій сюжет. Щодо цієї книжки, то її внутрішній мотив для мене цілком очевидний. Вона виникла з дещо незвичного, але вельми настирливого почуття – сорому.

А було це так. Минулого року мені нарешті трапилася довгождана нагода поїхати до Південної Америки. Я знав, що в Бразилії на мене чекають найдивовижніші місця на землі, а в Аргентині – ні з чим незрівнянна зустріч із побратимами по духу. Вже сама думка про це робила поїздку чудесною,

а дорогою до цього додалося й інше, що може бути приємним: спокійне море, повний відпочинок на швидкісному й місткому судні, відчуженість від усіх обов'язків та щоденних турбот. Я вповні насолоджувався райськими днями цієї подорожі. Та раптом, на сьомий чи восьмий день, я піймав себе на тому, що в мою душу закралося почуття якоїсь досадливої нетерплячки. Одне і те ж блакитне небо, одна і та ж непорушна морська гладінь! У ту хвилину раптового нетерпіння мені здалося, що години подорожі спливають як ніколи повільно. У глибині душі мені хотілося, щоб подорож якнайшвидше закінчилася, я радів, що стрілка годинника щодня невтомно рухається вперед. Лінива, млява насолода нічим якось несподівано почала гнітити мене. Одні й ті ж обличчя тих самих людей навівали нудьгу, одноманітність життя на борту корабля дратувала нерви саме своїм розміреним супокоем. Тільки б уперед, уперед, тільки б швидше, швидше! Нараз цей чудесний, затишний, комфортабельний лайнер видався мені не таким швидким, як того хотілося б.

Мабуть, мені потрібна була якась мить, щоб усвідомити свою нетерплячку, і мені відразу стало соромно. «Ти ж їдеш, – сердито сказав я собі, – на одному з найбезпечніших суден, здійснюєш чи не найпрекраснішу подорож, до твоїх послуг будь-які розкоші. Якщо увечері у твоїй каюті надто прохолодно, варто тобі лише двома пальцями повернути ручку регулятора – і повітря нагріється. Дошкуляє полуденне сонце екватора – не біда, поруч з тобою знаходиться приміщен-

ня з охолоджувальними вентиляторами, а трохи далі на тебе чекає плавальний басейн. За обіднім столом у цьому найвишуканішому з усіх готелей ти можеш замовити собі будь-яку страву, будь-який напій – все з'явиться, наче за помахом чарівної палички, мовби принесене небесними ангелами, до того ж у достатній кількості. Можеш побути на самоті і почитати книжку, можеш, скільки душі забагнеться, розважитися іграми, музикою чи спілкуватися з товариством. Маєш усі зручності, і безпека твоя гарантована. Ти знаєш, куди їдеш, знаєш із точністю до години час прибуття і знаєш, що на тебе чекає тепла зустріч. Так само й у Лондоні, Парижі, Буенос-Айресі та Нью-Йорку щогодини знають, у якій саме точці світу знаходиться твоє судно. І варто тобі лише піднятися по східцях, якихось двадцять сходинок, як слухняна іскра бездротового телеграфного зв'язку негайно вилетить з апарату і понесе твоє запитання, твоє вітання в будь-який куточок земної кулі, а за годину ти уже матимеш відповідь з будь-якої точки світу. Згадай-бо, нетерплячий, ненаситний чоловіче, як то було колись! Порівняй хоч на хвилину цю подорож з мандрями минулого, насамперед з першими мандрівками тих сміливців, котрі відкрили ці безкраї моря-океани, відкрили світ для нас, і нехай тобі стане соромно! Спробуй собі уявити, як вони у давнину на крихітних рибальських вітрильниках вирушали у невідомість, не знаючи дороги, загубившись у неосяжних просторах, де на них увесь час чигала небезпека, віддані на поталу примхам погоди й приречені на

муки. Морок ночі, єдине питво – тепла й затхла вода з бочок або ж зібрана дощова, єдина їжа – зачерствілі сухарі й солоне прогіркле сало, а часто навіть цілі дні без цього убогого харчу. Ні постелі, ні кімнатки для відпочинку, пекельна спека, немилосердна холоднеча, до того ж усвідомлення повної самотності й безвиході серед цієї безжалісної морської пустелі. Дома ж місяцями, роками не знали, де вони і що з ними, та й самі вони не знали, куди пливуть. Незгоди супроводжували їх повсякчас, тисячолика смерть переслідувала їх на воді й на суші, щомиті загрожувала їм зустріч з розбійниками, з грізною стихією; місяцями, роками, безперестанку їхні злиденні, вутлі суденця були огорнуті страхітливою порожнечою й самотністю. Ніхто – і вони це добре знали – не зможе прийти їм на допомогу, жодне вітрило – і вони це знали – не зустрінеється їм за довгі, довгі місяці плавання в цих неторованих водах, ніхто не зможе порятувати їх у біді, в час небезпеки, ніхто не принесе звістку про їхню смерть, їхню загибель». Ось такі думки про перші подорожі конкістадорів морів обсіли мою голову, і я відчув жагучий сором за свою нетерплячість.

Оте почуття, щойно з'явившись, уже не полишало мене впродовж усієї подорожі, думка про безіменних героїв ні на мить не давала мені спокою. В мене з'явилося бажання більше довідатися про тих, хто першим відважився на боротьбу зі стихією, прочитати про перші плавання по непізнаних океанах ті оповіді, які так хвилювали мене ще в юності. Тож

я заглянув до суднової бібліотеки і вибрав собі навмання кілька томів. З усіх постатей мореплавців і описів плавань найбільше враження справив на мене подвиг людини, котра, як мені видається, здійснила неймовірне в історії пізнання земних просторів. Я маю на увазі Фернана Магеллана, того, хто з п'ятьма утлими рибальськими вітрильниками вирушив із Севільї, щоб обігнути земну кулю. Чи не найдивовижніша одісея в історії людства – це плавання двохсот шістдесяти п'яти відважних моряків, з яких повернулися лише вісімнадцять, хоч і на напіврозбитому судні, зате з прапором великої перемоги на щоглі. В тих книжках про нього розповідалося небагато, принаймні мені цього було замало. Тож, повернувшись додому, я продовжував читати і дошукуватись нових відомостей, дивуючись, як мало та й скільки непевного було досі сказано про це героїчне діяння. І, як це не раз було раніше, я збагнув, що найкращою можливістю пояснити самому собі непоясненне буде взятися за перо й описати усе. Так з'явилася ця книжка – правду кажучи, й на мій власний подив. Бо, намагаючись якомога правдивіше зобразити цю другу одісею за всіма доступними мені документами, я весь час мав якесь дивне почуття, ніби оповідаю щось небувале, одне з найбільших марень, одну з найсвятенніших легенд людства. Та немає нічого прекраснішого за правду, що видається неправдоподібною! У великих подвигах людства, саме через те, що вони так високо здіймаються над пересічними земними ділами, завше криється щось незбагненне; та

саме в цьому незбагненному людство знову й знову черпає віру в себе.

1937

Ім'я людини, котра здійснила перше кругосвітнє плавання, увійшло в історію не менш як у чотирьох-п'яти варіантах. У португальських історичних документах великий мореплавець згадується то як Фернан Магальянш, то як Фернан Магел'янш. Сам же він, перейшовши на службу до іспанського короля, підписував документи Магальянес або ж Магел'янес, а картографи подавали іспанський варіант відповідно до латини – Магелланус. Тож, коли переді мною постало питання вибору одного імені для цієї книжки, я віддав перевагу латинському, давно вживаному в усьому світі варіанту – Магеллан, за аналогією з Колумбом (Columbus), якого ми також не звемо Христофором Коломбо чи Христобалом Колоном. Габсбурзький монарх, який сприяв спорядженню експедиції Магеллана, теж виступає під своїм відомішим іменем – Карл П'ятий, хоча він на час початку експедиції був відомий лише як Карлос Перший, король Іспанії, і ще не був увінчаний короною німецького імператора.

*Navigare necesse est*¹

Спочатку були прянощі. З тих пір, як римляни під час своїх подорожей і воєн уперше добрали смаку в гострих,

¹ Плавати по морю необхідно (*лат.*).

ядучих і п'янокх східних приправах, Захід уже не може та й не хоче обходитися і на кухні, й у погребі без *especeria* – індійських спецій. Бо аж до пізнього середньовіччя їжа північних народів була неймовірно прісною і несмачною. Мине ще багато часу, перш ніж найпоширеніші нині плоди – картопля, кукурудза і помідори здобудуть собі права громадянства в Європі; а поки що мало хто підкислоє страви цитриною, підсолоджує цукром; ще не виявлені чудесні тонізуючі властивості кави і чаю; навіть правителі і знатні особи за тупою ненажерливістю не здатні приховати сіру одноманітність трапез. І от – диво дивне: варто лише до найскромнішої страви додати одне-єдине зернятко індійських прянощів, пучечок перцю, сухого мускатного цвіту, дрібку імбиру або кориці, – як у роті відразу ж виникає незнане досі приємне подразнення. Між яскраво вираженим мажором і мінором кислого й солодкого, гострого і прісного наразі забриніли чарівні кулінарні обертони й проміжні звуки; невдовзі ще не витончені, варварські смакові нерви людей середньовіччя починають з усе більшою жадобою вимагати цих нових збуджуючих приправ. Страва вважається добре приготовленою, лише коли вона до знемоги переперчена, надміру гостра й пекуча; навіть у пиво кладуть імбир, а вино так приправляють товченими спеціями, що кожен ковток, наче порох, обпалює горло. Проте не тільки для кухні потрібна Заходу така величезна кількість *especeria*. Жіноче кокетство вимагає все більше й більше пахощів Аравії, до того ж щоразу нових

і нових – подразливого мускусу, п'яної амбри, трояндової олії; ткачі й фарбувальники мусять виготовляти для них китайський шовк та індійські візерунчасті тканини, а золотарі добувати на торгах білі цейлонські перли й голубуваті нарсингарські діаманти. Ще більший попит на заморські товари має католицька церква, бо жодне з мільярдів зерен ладану в кадильницях, якими вимахують причетники в тисячах і тисячах церков Європи, не проросло на європейській землі; кожне з мільярдів цих зерен морем і суходолом здійснювало свій довгий шлях з Аравії. Аптекарі у свою чергу є постійними покупцями знаменитих індійських спецій: опію, камфори, дорогоцінної смоли натурального каучуку; з досвіду вони добре знають, що ні бальзам, ані якесь інше лікарське зілля не змусить хворого повірити в його цілющу силу, коли на порцеляновому тиглику синіми літерами не буде виведено магічне слово «arabicum» або «indicum»². Усе, що походило зі Сходу, своєю віддаленістю, винятковістю, екзотичністю, а може, й навіть дорожнечою нестримно почало набувати для Європи нав'язаних гіпнотичних чарів. «Арабський», «перський», «індостанський» – ці атрибути в добу середньовіччя (подібно до того, як у вісімнадцятому столітті епітет «французький») прирівнюються до слів: розкішний, витончений, шляхетний, вишуканий, коштовний. Жоден товар не був таким жаданим, як прянощі: здавалося, ніби пахощі цих східних квітів наповнили магічними чарами душі європейців.

² Арабський або індійський (лат.).

Але саме через те, що мода так настійливо вимагала індійських товарів, вони були дорогими і ставали дедалі дорожчими. Сьогодні навряд чи можливо точно відтворити криву гарячкового підвищення цін на них, бо всі історичні таблиці грошової вартості, як показує досвід, лишаються абстрактними. Наочне уявлення про бездумне підвищення цін на прянощі найкраще можна скласти собі, згадавши, що на початку другого тисячоліття нашої ери той самий перець, який нині вільно стоїть на столиках кожного трактиру і який недбало розсипають, мовби пісок, відраховувався по зернинці й прирівнювався майже до ваги срібла. Цінність перцю була настільки стабільною, що чимало держав і міст розплачувалися ним як благородним металом; за перець можна було придбати земельні ділянки, перцем сплачували посаг чи купували собі права громадянства. На вагу перцю багато правителів і міст визначали мито, а коли в середні віки хотіли про когось сказати, що той багатюща людина, його глузливо обзивали «мішком перцю». Імбир, корицю, хінну кору і камфору зважували на ювелірних і аптекарських терезах, щільно зачинивши вікна й двері, аби протягом не здуло бодай крупинку дорогоцінного порошку. Але якою б абсурдною на сьогодні не видавалася нам така переоцінка прянощів, вона стає зрозумілою, коли згадаєш, з якими труднощами і ризиком їх привозили в Європу. Безконечно далекою на той час була відстань між Сходом і Заходом, і яких тільки перешкод, яких небезпек не доводилося долати кораблям, караванам і

валкам! Якої одиссеї мусило зазнати кожне зернятко, кожна пелюсточка, перш ніж вони з зеленого куща на Малайському архіпелазі потрапляли на свій останній морський берег й, нарешті, на прилавок європейського крамаря! Звісна річ, сама по собі жодна з цих рослин не була рідкісною. На протилежному боці земної кулі всі ці рослини – коричні дерева на Тідорі, гвоздичні на Амбоїні, мускатні горіхи на Банді, кущики перцю на Малабарському узбережжі – бувають так само привільно, як у нас чортополох, тому центнер прянощів на Малайських островах коштує не більше, ніж дрібка прянощів на Заході. Але через скільки рук має пройти товар, перш ніж він через пустелі й моря потрапить до останнього покупця – до споживача! Першій парі рук, як завжди, платять найгірше: раб-малаєць, який зриває свіжий цвіт і в плетеній корзині на засмаглій спині несе його на ринок, не набуває собі нічого, крім власного поту. Зате його хазяїн уже має певний зиск; купець-магометанин скуповує у нього товар і на невеличкому малайському вітрильнику під пекучим сонцем везе його з Молуккських островів вісім, десять, а то й більше днів до Малакки (поблизу нинішнього Сингапура). Тут у витканих ним тенетах уже чатує перший павук-кровопивця: хазяїн гавані, могутній султан, він стягує з купця мито за перевантаження товару. Лише після сплати мита купець одержує право перенести духмянний товар на джонку, де-що більше за розмірами парусне судно, і знову широке весло або чотирикутне вітрило поволі рухає суденце вздовж бере-

гів Індії. Так спливає не один місяць: одноманітна їзда під вітрилом, а в штиль – нестерпно довге чекання під спекотливим, безхмарним небом. Тоді знову покvapна втеча від тайфунів і корсарів. Яке ж важке й невимовно небезпечне це перевезення товарів через два, ба навіть через три тропічних моря! З п'яти суден майже щоразу одне стає жертвою бур або піратів, і купець дякує Богові, коли, благополучно поминувши Камбай, нарешті дістанеться до Ормуза чи Адена, де йому відкривається доступ до Arabia felix³ або Єгипту. Однак новий спосіб перевезення, що починається в тутешніх краях, не менш тяжкий і не менш небезпечний. Довжелезними покiрливими вервечками стоять у цих перевалочних гаванях тисячі верблюдів, за першим знаком хазяїна слухняно опускаючись на коліна, коли на них один за одним нав'ючують туго перев'язані тюки перцю та мускатного цвіту, і, розмірено погойдуючись, «чотириногі кораблі» розпочинають свою путь по піщаному морю. Довгі й довгі місяці просуваються крізь пустелю арабські каравани з індійськими товарами – «тисяча й одна ніч» немов воскресає в цих назвах – через Бассору, Багдад і Дамаск до Бейрута і Трапезунда або через Джідду до Каїра. Ці предковічні довгі шляхи добре відомі торговцям ще з часів фараонів і бактрійців. Але, на лихо, їх не згірше знають бедуїни – ці пірати пустелі; сміливий набіг часто-густо одним махом знищує плоди зусиль багатьох місяців. Навіть коли й пощастить порятувати

³ Щасливої Аравії (лат.).

добро від піщаних вихорів та бедуїнів, то воно стає здобиччю інших розбійників: з кожного верблюда, з кожного тюка хеджаські еміри, єгипетські й сирійські султани вимагають сплати мита, до того ж якнайщедрішого. Сотнями тисяч дукатів оцінюються щорічні прибутки одного лише єгипетського розбійника з великої дороги, який стягує мито за перевезення прянощів. І коли, нарешті, караван дістанеться гирла Нілу – поблизу Александрії, – там його вже очікує останній, але далеко не найскромніший любитель пожитися – венеціанський флот. Відтоді як Венеція підступно знищила свою торгову суперницю – Візантію, ця маленька республіка повністю привласнила собі монополію торгівлі прянощами на Заході; замість того щоб перевозити товар до місця призначення, його спершу везуть до Ріальто, де його купують на торгах німецькі, фламандські чи англійські маклери. І лише по тому, у возах на широких колесах, через засніжені й зледенілі альпійські перевали, котяться ці плоди, два роки тому народжені і виплекані тропічним сонцем, до європейського крамаря, отже, й до споживача.

Не менше ніж через дюжину рук, – меланхолійно занотовує Мартін Бегайм 1492 року в свій глобус, знамените своє «Яблуко земне», – повинні пройти індійські прянощі, перш ніж потраплять до останніх рук – до споживача: «А також знати належить, що спеції, які ростуть на островах індійських, на Сході в багатьох руках побувають, допоки до наших країв потраплять». І хоч нажива має бути поділена між дю-

жиною рук, кожна з них все ж вижимає з індійських прянощів доволі золотого соку; попри всі небезпеки й постійний ризик, торгівля спеціями в середньовіччі вважається найбільш прибутковою, бо найменший обсяг товару дає найбільший прибуток. Нехай навіть з п'яти кораблів – експедиція Магеллана підтверджує правильність цього розрахунку – чотири підуть на дно разом з вантажем, нехай з двохсот шістдесяти п'яти осіб двісті не повернуться додому, то це значить лише, що матроси й капітани поклали життя, а купець і тут не матиме збитків. Навіть коли по трьох роках з п'яти кораблів повернеться найменший, але добре завантажений прянощами, цей вантаж із лишком компенсує втрати, бо мішок перцю в п'ятнадцятому столітті коштує дорожче за життя людини. Тому й не дивно, що за великого пропонування нічого не вартих життів і бурхливого попиту на високоцінні прянощі розрахунок купців завжди виявлявся безпомилковим. Венеціанські палацо, палаці Фуггерів і Вельзерів споруджені майже виключно з прибутків від індійських прянощів.

Але як залізо неминуче береться іржею, так і великі прибутки незмінно супроводжуються чорними заздрощами. Будь-який привілей сприймається іншими як несправедливість, і там, де окрема групка людей надміру збагачується, там сама собою виникає коаліція обділених. Уже давно генуезці, французи, іспанці дивляться скося на спритнішу Венецію, яка зуміла відвести золотий Гольфстрім до Канале

Гранде, але ще більше дратують їх Єгипет і Сирія, де іслам нездоланим ланцюгом відгородив Індію від Європи: жодне християнське судно не має права заходити у води Червоного моря, жодному купцю-християнину не дозволяється проїжджати через нього. Вся торгівля з Індією невблаганно здійснюється через турецьких і арабських купців і посередників. Таким чином, товари не лише безглуздо піднімаються в ціні для європейського споживача, не лише перехоплюються прибутки купців-християн, але й виникає загроза, що вся маса благородних металів рине на Схід, оскільки мінова вартість європейських товарів значно поступається вартості індійських. Уже через цей досить відчутний торговий дефіцит покvapливе бажання Заходу звільнитися з-під розорливого і принизливого контролю ставало дедалі невідступнішим, і врешті-решт сили європейців злилися воедино. Хрестові походи аж ніяк не були (як це інколи дехто романтизує) лише містично-релігійною спробою відібрати у невірних «Гріб Господній»; ця перша європейсько-християнська коаліція була водночас першим логічним і цілеспрямованим намаганням розірвати ланцюг, що закривав доступ до Червоного моря, домогтися для Європи, для християнського світу права торгівлі з країнами Сходу. Але оскільки ця спроба не вдалася, оскільки Єгипет неможливо було вирвати з-під влади магометан, а іслам, як і раніше, заступав дорогу до Індії, то, цілком природно, визріло бажання знайти інший, вільний, незалежний шлях до цієї країни. Та відвага, яка покли-

кала Колумба на захід, Бартоломеу Діаша і Васко да Гаму – на південь, Кабота – на північ, до Лабрадора, народилась перш за все із свідомого вольового прагнення відкрити, на-решті-таки, для західного світу вільний, безмитний, без най-менших перешкод, морський шлях до Індії і тим самим зламати ганебне владарювання ісламу. В історії найважливіших винаходів і відкриттів окрилюючим началом завжди є духовні, моральні мотиви, але поштовхом до них, зрештою, найчастіше бувають звичайні меркантильні інтереси. Безумовно, вже сама відчайдушність задумів Колумба і Магеллана мала б викликати захоплення у королів і їхніх радників. Але ніхто ніколи не ризикував би вкласти в ці проекти кошти, необхідні для їх здійснення, жоден монарх чи лихвар не спорядив би їм флот, не будучи водночас упевненим, що витрачена на експедиції сума буде відшкодована тисячоразовими баришами. За героями тієї доби відкриттів стояли купці, виступаючи їхньою рушійною силою; і цей перший героїчний порив завоювати світ був викликаний суто земними міркуваннями. Спочатку були прянощі.

У безупинному плині історії чудодійними бувають хвилини, коли геній людини поєднується з генієм доби, коли окрема особистість прозорливо передбачає прагнення свого часу. Серед країн Європи була одна, котрій ще не вдалося виконати свою частку загальноєвропейського завдання, а саме – Португалія, яка після тривалої героїчної боротьби звільни-

лася від панування маврів. Тепер, коли свободу і самостійність остаточно здобуто, нуртуючі сили молодого енергійного народу змушені бути бездіяльними; природне бажання розширити свої землі, притаманне кожній молодій нації, попервах не знаходить виходу. Всі сухопутні кордони Португалії прилягають до Іспанії, дружньої, братньої країни, отже, розширити свої території маленька і бідна Португалія може лише шляхом морської торгівлі та колонізації. Але, на лихо, географічне положення Португалії порівняно з усіма іншими мореплавними народами Європи було – чи, може, лише видавалося таким на той час – найменш сприятливим. Бо Атлантичний океан, хвилі якого, накочуючись із заходу, розбиваються об португальське узбережжя, вважався, згідно з географією Птолемея (єдиного авторитету середньовіччя), безмежною, нездоланною водяною пустелею. Таким же нездоланим зображався на птолемеївських картах світу південний шлях – уздовж африканського узбережжя: вважалося неможливим обійти морем цю піщану пустелю, цю сувору, ніким не заселену країну, що простяглася нібито аж до арктичного полюса й жодною протокою не була відокремлена від *terra australis*⁴.

На думку давніх географів, з усіх морських країн Європи Португалія, яка не була розташована на березі єдиного судноплавного моря – Середземного, перебувала в найбільш невігідному становищі.

⁴ Південної землі (лат.).

І ось метою життя одного португальського принца стає зробити, здавалося б, неможливе, відважитися на спробу й довести, як мовиться у Біблії, що останні можуть стати першими. Що, коли Птолемей, цей *geograph us maximus*⁵ цей батько землезнавства, помилився? Що, коли цей океан, могутні хвилі якого іноді наносять із заходу й викидають на португальське узбережжя рештки дивовижних, невідомих дерев (десь вони мали таки рости), зовсім не безкрай, а веде до нових, незнаних країн? Що, коли Африка заселена й потойбіч тропіків? Що, коли велемудрий грек просто напустив туману, запевняючи, ніби цей недосліджений материк не можна об'їхати морем, ніби океаном неможливо потрапити до індійських морів? Тоді Португалія, розташована західніше, ніж інші країни, стане справжнім трампліном усіх відкриттів – звідси відкриється найближчий шлях до Індії. Тоді Португалія не буде відокремлена океаном, а, навпаки, як жодна інша європейська країна, буде займатись мореплаванням. Ця заповітна мрія зробити маленьку безсилу Португалію великою морською державою, й Атлантичний океан, що досі вважався нездоланною перепоною, перетворити на морський шлях, стала *in puse*⁶ метою всього життя інфанта Енріке, якому історія справедливо і водночас несправедливо дала ймення Генріха Мореплавця. Несправедливо, бо, за винятком короткого військового походу в Сеуту, Енріке жод-

⁵ Великий географ (лат.).

⁶ В зародку (лат.).

ного разу не ступав ногою на корабель, не написав жодної книжки про мореплавання, жодного навігаційного трактату, не накреслив жодної карти. І все ж історія з повним правом нарекла його цим іменем, бо виключно мореплаванню й мореплавцям віддав цей португальський принц усе своє життя і все своє багатство. Відзначившись ще юнаком під час облоги Сеути (1412), ця одна з найбагатших людей країни, син португальського і племінник англійського короля, міг би вдовольнити своє честолюбство, посівши будь-яку найпрестижнішу посаду: європейські двори навперебій запрошують його до себе, Англія пропонує пост головнокомандувача. Проте цей дивак і мрійник вибирає натомість творчу самотність, знаходячи собі притулок на мисі Сагреш, колись священному (*sacrum*) мисі стародавнього світу, і там упродовж майже п'ятдесяти років готує морську експедицію в Індію й тим самим – великий наступ на *Mare incognitum*⁷.

Що саме вселило в цього самотнього й заповзятого мрійника мужність наперекір найбільшим космографічним авторитетам того часу, наперекір Птолемею та його некритичним послідовникам обстоювати твердження, що Африка не є примерзлим до полюса материком, що її можна обпливти і що саме цей морський шлях веде в Індію? Цю таємницю навряд чи буде коли розкрито. Щоправда, на ту пору переповідали історію (ще згадувану Геродотом і Страбоном), буцімто у темну годину фараонів фінікійський флот, перетнув-

⁷ Невідоме море (*лат.*).

ши Червоне море, по двох роках, зовсім несподівано повернувся додому крізь Геркулесові стовпи (Гібралтарську протоку). Мабуть, інфант чув від маврів-работоргівців, що по той бік *Lybia deserta*⁸ – піщаної Сахари – лежить «країна достатку» – *Bilat ghana*, і дійсно, на карту, складену ще 1150 року космографом-арабом для норманського короля Родже-ра II, під назвою *Bilat ghana* цілком правильно нанесена теперішня Гвінея. Отож можна лише гадати, що Енріке завдяки добрим розвідникам мав набагато точніше уявлення про достеменні обриси африканського континенту, ніж учені-географи, що, так би мовити, присягалися лише творами Птолемея й не вірили описам Марко Поло та Ібн Баттути, вважаючи їх пустою вигадкою. Проте справжня моральна заслуга інфанта Енріке в тому, що поряд з величчю мети він одночасно усвідомив і ступінь труднощів, зрозумівши у благородному смиренні, що сам він не побачить, як здійсниться його мрія, бо щоб підготувати такий грандіозний задум, потрібен строк, більший за одне людське життя. Адже як можна було в ті часи відважитися на плавання з Португалії в Індію, не знаючи моря, без справжніх кораблів? Надзвичайно примітивними були в той час, коли Енріке взявся за здійснення свого задуму, знання європейців з географії й мореплавства. Протягом жажливих століть духовного мороку, що настали після падіння Римської імперії, люди середньовіччя майже повністю забули все, що колись дізналися греки,

⁸ Пустинної Лівії (лат.).

фінікійці, римляни, здійснюючи свої сміливі походи. Неймовірною вигадкою здавалося в ту епоху просторового самообмеження, що якийсь Александр багато років тому дістався кордонів Афганістану й самого серця Індії; загубилися чудові карти й географічні описи римлян, занедбані їхні воєнні шляхи, зникли верстові стовпи вздовж шляхів, котрі вели в глиб Британії й Віфінії, не лишилося й сліду від зразкової римської системи запису політичних та географічних даних. Люди розучилися подорожувати, жага відкриттів згасла, занепало мистецтво судноводіння. Не маючи далекої, відчайдушної мети, без надійних компасів і точних карт, боязко крадуться вздовж узбережжя, від гавані до гавані, вутлі суденця, гнані одвічним страхом перед бурями й не менш грізними піратами. З таким низьким рівнем космографії, з такими жалюгідними кораблями ще не на часі приборкувати океани, підкоряти заморські царства. Ціла епоха людських поневірянь потрібна буде для того, аби надолужити прогаяне за століття тривалої бездіяльності. Тож Енріке – в цьому його велич – поклав собі присвятити своє життя майбутньому подвигу.

Усього кілька напіврозвалених мурів збереглося від колишнього замку на мисі Сагреш, спорудженого інфантом Енріке і згодом пограбованого й зруйнованого вельми невдячним спадкоємцем його знань Френсісом Дрейком. У наш час крізь тіні й поволоку легенд майже неможливо відтворити, як саме інфант Енріке готував свої плани завоюван-

ня світу Португалією. За оповідями португальських літописців, можливо, дещо романтизованими, він звелів доставити йому усі книжки й географічні карти з усіх частин світу, закликав до себе арабських і європейських учених і доручив їм виготовити точніші навігаційні прилади й таблиці. Він розпитував кожного моряка, кожного капітана, що повернувся з плавання; всі ці добуті відомості дбайливо зберігав у таємному архіві, водночас споряджаючи цілий ряд експедицій. Не знаючи втоми, інфант Енріке розвивав мистецтво кораблебудування; за кілька років колишні *barcas* – невеликі відкриті рибальські човни, команда яких складається з вісімнадцяти осіб, – перетворюються у справжні *paos* – широкі кораблі водотоннажністю від вісімдесяти до ста тонн, здатні навіть у штормову погоду плавати у відкритому морі. Цей новий мореплавний тип судна зумовив, у свою чергу, появу нового типу моряків. На поміч стерновому приходить «майстер астрономії» – фахівець з навігаційної справи, котрий уміє читати портулани⁹, визначати девіацію компаса, наносити на карту меридіани. Теорія і практика творчо переплітаються в одне ціле, й поступово в цих експедиціях із простих рибалок і моряків виростає нова генерація мореплавців та відкривачів, чії справи буде довершено у майбутньому. Так само, як Філіпп Македонський лишив у спадок синові Александру непереможну фалангу для завоювання світу, так і Енріке для завоювання океану лишає своїй Португалії найкращі, найсу-

⁹ Компасні морські карти XIII–XVI століть.

часніші судна того часу і найдосвідченіших моряків.

Але така вже трагічна доля предтеч – помирати на порозі землі обітованої, так і не побачивши її на власні очі. Енріке не спізнав жодного з великих відкриттів, що обезсмертили його вітчизну в історії вивчення Всесвіту. До року його смерті (1460) зовні, у географічному просторі, ще не було досягнуто якихось помітних успіхів. Прославлене відкриття Азорських островів та Мадейри було насправді лише їх повторним відкриттям (ще 1351 року вони були позначені в Лаврентійському портулані). Просуваючись уздовж західного берега Африки, кораблі інфанта навіть не досягли екватора; розпочалася лише малозначна і не вельми похвальна торгівля білою, а здебільшого «чорною» слоновою кісткою – інакше кажучи, на сенегальському узбережжі масово викрадають негрів, аби потім продати їх на невільничому ринку в Лісабоні, та ще знаходять де-небудь трохи золотого піску; це мізерне, не дуже славне починання – то все, що пощастило Енріке побачити із своєї заповітної справи. Насправді ж вирішального успіху вже досягнуто. Бо не пройденими морськими просторами і відстанями вимірюється перша перемога португальських мореплавців, а тим, що було здійснено ними у духовній сфері: в розвитку підприємливості й подоланні шкідливих забобонів. Споконвіку моряки потайки переповідали один одному, нібито за мисом Нон (що означає за мисом «Далі немає шляху») судноплавство неможливе. За ним одразу починається «зелене море мороку», і лихо тому

кораблеві, який наважиться зайти у ці згубні води. Від сонячного жару в тих тропіках море кипить і клекоче. Обшив-ка судна і вітрила миттю спалахують вогнем, кожен християнин, що наслідиться проникнути в цю «країну сатани», пустельну, наче вулканічний ландшафт, негайно стає негром. Ці байки навіювали такий непереборний страх перед південними морями, що папа, аби хоч якось умовити моряків до участі в перших експедиціях Енріке, мусив пообіцяти кожному повне відпущення гріхів; лише після цього вдалося завербувати кількох сміливців, які погодилися вирушити в ці перші подорожі в незнані краї. І якою ж була радість португальців, коли Жіл Еаннеш 1434 року обігнув, як вважалося, отой нездоланий мис Нон і вже з Гвінеї повідомив, що преславний Птолемей виявився добрячим брехуном, «бо пливати під вітрилами тут так само легко, як і в нас удома, а країна ця надивовижу багата й гарна». Тепер, нарешті, справа зрушила з мертвої точки; Португалії уже не доводиться, як раніше, з великими труднощами розшукувати моряків – вони самі сходяться звідусіль, шукачі пригод і любителі мандрів. Кожна нова вдала подорож робить мореплавців ще відважнішими, і непомітно з'являється ціле покоління молодих людей, що цінували пригоди більше, ніж життя: «*Navigare necesse est, vivere non est necesse*»¹⁰. Це давнє матроське прислів'я знову оволодіває людськими душами. І там, де молоде покоління згуртовано й рішуче береться за діло, світ стає

¹⁰ Плавати по морю необхідно, берегти життя не так уже й потрібно (лат.).

іншим.

Тому-то смерть Енріке означала лише останній короткий перепочинок перед вирішальним стрибком. Щойно зійшов на трон діяльний король Жуан II, як почався злет, що перевершив усі сподівання. Жалюгідні черепашачі кроки змінилися нараз стрімким бігом, стрибками лева. Якщо ще вчора грандіозним досягненням вважалося, що за дванадцять років плавання було пройдено небагато миль до мису Боядор і що по дванадцяти літах повільного просування мореплавці благополучно дісталися Зеленого мису, то тепер стрибок на сто, п'ятсот миль уже не видається чимось незвичайним. Можливо, тільки наше покоління, на очах якого завойовується повітряний простір, ми, хто так само нестримно радів, коли аероплан, злетівши над Марсовим полем, перший час міг протриматися у повітрі всього три, п'ять, десять кілометрів, а десятима роками пізніше уже бачили перельоти через материки й океани, – лише ми, мабуть, здатні повною мірою осягти ту гарячу підтримку, той хвилюючий тріумф, яким уся Європа супроводжувала несподіване проникнення Португалії у незвідану далечінь. 1471 року досягнуто екватора, у 1484 році Дьогу Кан висаджується аж біля гирла Конго і, нарешті, в 1486 році збувається пророча мрія Енріке: португальський моряк Бартоломеу Діаш досягає південного краю Африки, мису Доброї Надії, який він спершу, через шалені шторми, нарікає «Cabo Tormentoso» – «мисом Бур». Але хоча ураганний вітер шматує вітрила і розколює

щоглу, відважний конкістадор рішуче просувається далі. Він уже досяг східного узбережжя Африки, звідки мусульманські лоцмани могли б легко довести його до Індії, та матроси зчинили бунт і заявили: на цей раз вистачить. З розбитим серцем Бартоломеу Діаш змушений повернути назад, не з власної вини позбавлений слави бути першим європейцем, що проклав морський шлях до Індії; пізніше іншого португальця, Васко да Гаму, за цей героїчний подвиг буде оспівано у безсмертній поемі Камоенса. Як завжди, першовідкривача, трагічного фундатора забуто задля більш удачливого завершувача.

І все ж вирішальну справу зроблено! Вперше остаточно визначено географічні обриси Африки, вперше всупереч Птолемею показано й доведено, що вільний морський шлях в Індію можливий. Через багато років після смерті свого учителя заповітну мрію Енріке здійснили його учні й наступники.

З подивом і заздрістю увесь світ звертає тепер погляди до цього невеликого, малопомітного племені мореплавців, що забилося у крайній куточок Європи. Поки великі держави – Франція, Німеччина, Італія – нищили одна одну в безглузких війнах, Португалія, ця Попелюшка Європи, тисячоразово розширила свої володіння, і вже ніякими зусиллями її не наздогнати. За одну мить Португалія стала першою морською державою світу. Досягнення її моряків закріпили за нею не лише нові провінції, але й цілі материки. Мине ще одне

десятиліття – і ця найменша з усіх європейських націй претендуватиме на володіння землями, більшими за всі території Римської імперії в період її найбільшої могутності.

Зрозуміло, що втілення в життя таких надмірних імперських амбіцій мало дуже швидко виснажити сили Португалії. Навіть дитині було б ясно, що така маленька країна, яка загалом налічує якихось півтора мільйона жителів, не зможе довго утримувати в своїх руках усю Африку, Індію й Бразилію, колонізувати їх, правити ними або хоча б монополізувати торгівлю цих країн і ще менше – захистити їх на віки від зазіхань інших націй. Крапля олії не може заспокоїти нуртуюче море; країна завбільшки з головку шпильки не може навіки підкорити собі країни, більші за неї у сотні тисяч разів. Отже, з погляду здорового глузду, необмежена експансія Португалії – нісенітниця, найнебезпечніший вид донкіхотства. Але героїчне завжди поєднує в собі ірраціональне й антираціональне; завжди, коли людина чи народ береться за завдання, що перевищує його сили, сили ці зростають до небачених розмірів. Мабуть, жодній нації не вдавалося так чудово зібрати до купи свої сили для єдиної звитяжної миті, ніж Португалії наприкінці п'ятнадцятого століття. Не тільки власного Александра і власних аргонавтів в особі Албукерке, Васко да Гами і Магеллана несподівано дала світу ця країна, але й власного Гомера – Камоенса, власного Тита Лівія – Барруша. В одну мить з'являються вчені, будівничі, запозятливі купці; подібно до Греції за часів Перікла, Англії за

владарювання Єлизавети, Франції за Наполеона, так і цей народ на всеосяжному терені здійснює свій потаємний задум і як небувалий подвиг являє його всьому світові. Упродовж однієї незабутньої години всесвітньої історії Португалія була першою нацією Європи, проводиркою людства.

Одначе будь-яке велике діяння окремого народу завжди здійснюється для всіх народів. Усі вони відчують, що це перше вторгнення у невідомість водночас перевертає усі загальноприйняті досі мірки, поняття, уявлення про віддаленість; тому при всіх дворах, в усіх університетах з гарячковим нетерпінням стежать за останніми новинами з Лісабона. Завдяки якійсь дивовижній прозорливості Європа осягає творчі можливості цього подвигу португальців, що розширив обриси світу, розуміє, що мореплавство й географічні відкриття незабаром перетворять світ набагато рішучіше, ніж усі війни й облогові гармати, що тисячолітня доба середньовіччя закінчилася і розпочинається нова – «новітня епоха», яка буде мислити й творити в інших просторових вимірах. Усвідомлюючи велич цієї історичної миті, флорентійський гуманіст Поліціано, поборник мирного розуму, урочисто складає хвалу Португалії, і в його натхненних словах чується вдячність усієї освіченої Європи: «Вона не тільки полишила далеко позаду Геркулесові Стовпи і приборкала бурхливий океан, але й поновила досі порушену єдність мешканців світу. Які нові можливості й економічні вигоди, яке звеличення знань, яке підтвердження висновків антич-

ної науки, що бралися під сумнів і відкидалися, обіцяє це нам! Нові країни, нові моря, нові світи (*alii mundi*) виринають із віковичного мороку. Португалія відтепер – охоронниця, страж нового світу».

Приголомшлива подія на якийсь час зупиняє грандіозне просування Португалії на схід. Здається, що Нового Світу уже досягнуто, що королю Жуану уже забезпечені корона й усі скарби Індії, бо після того, як португальські моряки обігнули мис Доброї Надії, ніхто уже не може випередити Португалію, і жодна з європейських держав не має права навіть іти слідом за нею цим закріпленим за нею шляхом. Бо ще Енріке Мореплавець завбачливо виклопотав собі папську буллу, за якою усі землі, моря й острови, що будуть відкриті за мисом Боядор, мають належати виключно Португалії, а наступні три папи потвердили цей дивний «дарчий запис», який одним розчерком пера визнав увесь ще невідомий Схід разом з мільйонами його мешканців законним володінням династії Візеу. Отже, Португалії і тільки Португалії заповідано усі нові світи. З такими твердими гарантіями в руках звичайно рідко хто виявляє схильність до ризикованих справ; через те не було нічого дивного чи наївного в тому, як це *a posteriori*¹¹ вважають більшість істориків, що *beatus possidens*¹² король Жуан II не виявив особливої зацікавленості до дещо дивного

¹¹ Заднім числом (*лат.*).

¹² Щасливий володар (*лат.*).

проекту незнаного генуезця, котрий гаряче вимагав цілого флоту, щоб із заходу дістатися до Індії. Щоправда, мессера Христофора Колумба люб'язно вислуховують у ліссабонському палаці й не відмовляють йому навідріз. Але тут надто добре пам'ятають, що всі попередні експедиції на легендарні острови Антилю і Бразиль, розташовані начебто на захід між Європою та Індією, закінчувалися гіркою невдачею. Та й навіщо ризикувати твердими португальськими дукатами заради досить непевного шляху в Індію, тим паче що внаслідок багатолітніх зусиль вірний шлях уже знайдено, а на судноверф'ях на берегах Тежу день і ніч працюють над створенням великого флоту, який, обігнувши мис Бур, піде прямо до Індії?

Тому, наче камінь, кинутий у вікно, безцеремонно увірвалася до лісабонського палацу звістка, що отой хвалькуватий генуезький авантюрист справді перетнув під іспанським прапором *Oceano tenebroso*¹³ і після якихось п'яти тижнів плавання у західному напрямку натрапив на землю. Чудо здійснилося. Отак несподівано збулося містичне пророцтво з «Медеї» Сенеки, яке довгі роки хвилювало душі мореплавців:

Venicut annis
Saecula sevis, quibus Oceanus
vincula rerum laxet et ingens

¹³ Похмурий океан (*im.*).

pateat tellus, Typhisque novae
detelat orbis, nec sit terris
Ultima Thula.

Воістину, здається, настали ті «дні, коли через багато віків океан відкриє свою таїну і явиться незвідана земля, коли керманич аргонавтів відкриє нові світи і Фула не буде більше найвіддаленішим краєм землі нашої». Правда, Колумб, новий «керманич аргонавтів», навіть не підозрює, що він відкрив нову частину світу. До кінця своїх днів цей упертий фантазер непохитно вірив у те, що він досяг материка Азії і, тримаючи від своєї «Еспаньоли» курс на захід, міг би через декілька днів висадитися в гирлі Гангу. Але саме цього смертельно боїться Португалія. Бо чим допоможе Португалії папська булла, що віддає їй усі землі, відкриті на східному напрямку, якщо Іспанія коротшим західним шляхом в останню хвилю випередить її і перехопить Індію? Це зведе нанівець плоди п'ятдесятилітньої праці Енріке й сорокалітні зусилля його наступників, Індія буде втрачена для Португалії – і все через відчайдушну акцію клятого генуезця. Якщо Португалія хоче зберегти пальму першості і своє переважне право на Індію, то їй не лишається іншого вибору, як зі зброєю в руках виступити проти нежданого суперника.

На щастя, папа відвертає загрозу. Португалія й Іспанія – наймиліші його серцю діти, це єдині нації, чий королі ніколи не сміли опиратися його духовному авторитету. Вони воюва-

ли з маврами і прогнали невірних; вогнем і мечем викорінюють у своїх державах найменшу єресь, папська інквізиція ніде не має таких ревних поплічників у переслідуванні маврів, маранів і євреїв, як у цих двох країнах. Ні, папа не допустить ворожнечі між своїми улюбленицями. Тому він вирішує всі ще невідкриті країни світу поділити між Іспанією й Португалією, однак не як «сфери впливу», висловлюючись лицемірною мовою сучасної дипломатії, зовсім ні, папа, довго не роздумуючи, дарує обом державам своєю владою намісника Христа всі ще невідомі народи, країни, острови й моря. Він бере земну кулю і, наче яблуко, але не ножем, а буллою від 4 травня 1493 року ріже її навпіл. Лінія розрізу починається за сто легуа (старовинна морська міра довжини) від островів Зеленого Мису. Всі ще не відкриті країни, розташовані на захід від цієї лінії, віднині мають належати улюбленому чаду – Іспанії; розташовані на схід – улюбленому чаду – Португалії. Спершу обоє діток висловлюють згоду і дякують за щедрий дарунок. Але невдовзі Португалія починає відчувати якесь занепокоєння і просить відсунути лінію поділу ще трохи далі на захід. Це прохання задовольнили угодою, укладеною 7 червня 1494 року в Тордесільяс, за цим договором лінію поділу перенесено на двісті сімдесят легуа далі на захід (завдяки чому Португалії пізніше дістанеться не відкрита на той час Бразилія).

Хоч якою гротескною видавалася б на перший погляд великодушність, з якою майже весь світ одним розчерком пера

подаровано двом націям без урахування всіх інших, все ж не можна не дивуватися цьому мирному рішенню як одному з рідкісних в історії актів мудрості, коли конфлікт розв'язується не зброєю, а шляхом мирної угоди. Тордесільяський договір на довгі роки, на довгі десятиліття виключив будь-яку можливість колоніальної війни між Іспанією й Португалією, хоча розв'язання питання від самого початку мало тимчасовий характер. Адже коли яблуко розрізають навпіл, то лінія розрізу має виступити й на протилежній, невидимій його частині. Але ж у якій половині знаходяться досі не віднайдені острови дорогоцінних прянощів? На схід від лінії поділу чи, може, на захід, на протилежній півкулі? В половині, що належить Португалії, чи в тій, що відведена Іспанії? Та відповісти на це запитання на той момент не можуть ні папа, ні королі, ані вчені, бо ніхто ще не виміряв окружності Землі, до того ж церква нізащо не погоджується офіційно визнати її кулястість. Але до остаточного владнання суперечок обидві нації матимуть ще чимало клопоту, перш ніж проковтнуть ті гігантські шматки, які їм підкинула доля: маленькій Іспанії – неосяжну Америку, крихітній Португалії – всю Індію й Африку.

Неймовірна удача Колумба спершу викликає в Європі безмежний подив, але небавом любителів відкриттів і пригод охоплює така лихоманка, якої ще не відав наш давній світ. Адже успіх однієї відважної людини живить завзяття й

мужність цілого покоління. Кожен, хто в Європі незадоволений своїм станом і своїм становищем, кожен, хто відчуває, що його обійшла доля, й кому нетерпеливиться чекати, – молодші сини, бездіяльні офіцери, позашлюбні діти вельможних панів і темні особи, розшукувані правосуддям, – кожному кортить податися у Новий Світ. Правителі, купці, лихварі докладають усіх зусиль, щоб спорядити якомога більше кораблів; доводиться силою боронитися від авантюристів і ландскнехтів, які з ножем у руках вимагають, щоб їх першими переправили в країну золота. Якщо інфант Енріке, щоб набрати на корабель хоча б найменшу кількість матросів, змушений був клопотатися у папи про відпущення гріхів для всіх учасників своїх експедицій, то тепер цілі поселення ринули у гавані, каштани і судновласники вже не можуть дати ради такому напливу охочих. Експедиції ідуть одна за одною, і дійсно, наче раптом спала густа полуда, всюди – на півночі, на півдні, на сході, на заході – з'являються нові острови, нові країни: одні скуті кригою, інші – порослі пальмами; протягом двох-трьох десятиліть кількасот невеличких кораблів, що вийшли з гаваней, з Кадіса, Палоса, Лісабона, відкривають більше невідомих земель, ніж їх відкрило до того все людство за сотні тисяч літ свого існування. Незабутній, незрівнянний календар тієї епохи відкриттів! 1498 року Васко да Гама, «служачи Господу й во благо португальської корони», як з гордістю повідомляє король Мануел, досягає Індії й висаджується в Калікуті, того ж року Кабот, капітан

англійської служби, відкриває Ньюфаундленд і тим самим – узбережжя Північної Америки. А наступного року (1499), одночасно, але незалежно один від одного, Пінсон – під іспанським прапором, Кабрал – під португальським відкривають Бразилію; тоді ж саме Гаспар Кортереал, ідучи слідами вікінгів, через п'ятсот років після них ступає на Лабрадор. Так триває й далі, одне відкриття змінює інше. В перші роки нового століття дві португальські експедиції, одну з яких супроводжує Америго Веспуччі, проходять уздовж берегів Південної Америки і спускаються майже аж до Ріо-де-Ла-Плата; в 1506 році португальці відкривають Мадагаскар, в 1507 році – острів Маврикій, в 1509 році досягають Малакки, а в 1511 році беруть її штурмом; таким чином, в їхніх руках опиняється ключ до Малайського архіпелагу. 1512 року Понсе де Леон освоює землі Флориди, 1513 року з висоти Дарієн першому європейцю, Нуньєсу де Бальбоа, відкривається краєвид на Тихий океан. Від тієї миті для людства більше не існує невідомих морів. Протягом короткого відтинку часу – одного століття – морські шляхи, прокладені кораблями європейців, збільшилися в сотні, ні, в тисячі разів. Якщо в 1418 році, ще за життя інфанта Енріке, великий подив викликало вже те, що перші *barcas* досягли Мадейри, то в 1518 році португальські судна – порівняймо на карті ці обидві відстані – причалюють аж у Кантоні й Японії; згодом подорож до Індії вважатиметься менш ризикованою затією, ніж донедавна ще плавання до мису Боядор. За та-

ких шалених темпів з року в рік, з місяця в місяць міняє свої обриси світ. День і ніч сидять за роботою в майстернях Аугсбурга гравірувальники карт і космографи, не встигаючи виконувати численні замовлення. У них вихоплюють з рук вологі, ще не розфарбовані відбитки. Друкарі не можуть наситити книжковий ринок описами подорожей та глобусами – всім хочеться відомостей про *Mundus novus*¹⁴. Але тільки-но космографи акуратно й точно, згідно з останніми даними, вигравіюють карту світу, як тут же надходять нові повідомлення. Все перевернулося, все потрібно починати спочатку, бо те, що вважалося островом, виявилось частиною материка, що приймали за Індію – новим континентом. Доводиться наносити на карту нові ріки, нові береги, нові гори. Та ба не встигли гравіювальники впоратися з новою картою, як уже треба готувати іншу – виправлену, доповнену, зі змінами. Ніколи, ні до, ні після, не знали географія, космографія, картографія таких шалених, таких запаморочливих, таких переможних темпів розвитку, як у ті п'ятдесят літ, протягом яких уперше, відколи живуть, дихають і мислять люди, були остаточно визначені форма і об'єм Землі, коли людство вперше пізнало круглу планету, на якій воно споконвіку обертається у Всесвіті. І всі ці ні з чим незрівнянні справи звершило лише одне-єдине покоління: ці мореплавці витримали задля майбутніх усі негоди й небезпеки, ці конкістадори проклали всі шляхи, ці герої розв'язали всі – чи майже всі – завдання.

¹⁴ Новий Світ (лат.).

І тільки одна справа лишилася ще невирішеною – остання, найпрекрасніша, найважча: на одному й тому ж судні обігнути всю земну кулю і тим самим усупереч усім космологам і богословам минулих літ довести кулястість і виміряти окружність нашої Землі. Ця справа стане заповітною мрією Фернана де Магелянша, що увійшов в історію під ім'ям Магеллан, якому й судилося її здійснити.

Магеллан в Індії

Березень 1505 р. – червень 1512 р

Перші португальські кораблі, що вирушили з гирла Тежу в незвідану далечінь, мали на меті лише географічні відкриття; наступні експедиції ще намагалися зав'язати мирну торгівлю з нововідкритими країнами. Третю флотилію уже було споряджено по-військовому, і, починаючи з 25 березня 1505 року, встановлюється той незмінний триєдиний ритм, що пануватиме впродовж усієї щойно розпочатої колоніальної епохи. Віками повторюватиметься один і той самий процес: спершу засновується факторія, потім – нібито для її захисту – споруджується фортеця. Спочатку іде мирна мінова торгівля з тубільними владарями, згодом, як тільки набереться достатня кількість вояків, – у князків просто відбирають їхні володіння, а відтак і всі їхні товари. Не мине й десяти років, як захмеліла від перших успіхів Португалія забуде, що первісним її бажанням було ніщо інше, як скромна участь у торгівлі східними прянощами. Але у вдалій грі добрі наміри швидко зникають. Від того дня, як Васко да Гама висаджується в Індії, Португалія відразу ж починає відтісняти від неї інші нації. Ні з ким не рахуючись, вона вважає всю Африку, Індію й Бразилію своїми, що належать лише їй, володіннями. Від Гібралтару до Сингапуру й Китаю відтепер не має права виходити в море жодне чужоземне судно; на по-

ловині земної кулі ніхто не має права займатися торгівлею, окрім підданців найменшої країни маленької Європи.

Через це таким величним і є видовище того дня, 25 березня 1505 року, коли перший військовий флот Португалії, який має завоювати цю нову, найбільшу на землі імперію, покидає Лісабонську гавань, видовище, яке можна в історії порівняти хіба що з переправою Александра Великого через Геллеспонт; бо й це завдання видається лише гордовитим наміром, бо й цей флот вирушає у плавання не для того, щоб підкорити Португалії якусь одну країну, якийсь один народ, а цілий світ. Двадцять кораблів з напнутими вітрилами стоять і чекають королівського наказу знятися з якорів. Це вже не маленькі, відкриті барки, як за часів Енріке, а широкі важкі галеони з високими надбудовами на носі й на кормі, могутні вітрильники з трьома і навіть чотирма щоглами і численною командою. Окрім кількох сотень навчених військовій справі матросів, на борту корабля перебуває не менше ніж півтори тисячі воїнів, одягнених у панцери і при повному озброєнні, зо дві сотні гарматників, а ще й теслі і всілякі ремісники, котрі після прибуття до Індії негайно почнуть будувати і споряджати нові кораблі.

З першого погляду кожен мусить зрозуміти, що перед таким гігантським флотом поставлено не менш гігантське завдання – остаточне підкорення Сходу. Адже недарма ж адміралу Франсішку д'Алмейді даровано титул віце-короля Індії, недарма найперший герой і мореплавець Португалії, Вас-

ко да Гама, «адмірал морів індійських», власноручно підбирав і випробував спорядження. Безперечно, завдання Алмейди має військовий характер. Алмейда має зруйнувати дотла усі мусульманські торговельні міста Індії й Африки, в усіх опорних пунктах спорудити фортеці і залишити там гарнізони. Йому доручено – тут уперше застосовано провідну ідею майбутньої англійської політики – закріпитися на всіх вихідних і транзитних пунктах, перекрити всі протоки від Гібралтару до Сингапуру і таким чином зачинити ворота перед торговцями інших країн. Далі віце-королю було велено знищити морські сили єгипетського султана та індійських раджив і взяти всі гавані під такий суворий контроль, щоб, починаючи з року тисяча п'ятсот п'ятого від Різдва Христового, жодне судно не під португальським прапором не могло перевезти ні зернини прянощів. Поряд із цим військовим завданням іде рука в руку інше – ідеологічне, релігійне: в усіх завойованих країнах поширювати християнство. Ось чому відплиття цієї військової експедиції супроводжується таким же церемоніалом, що й лаштування до хрестового походу. В соборі король власноручно вручає Франсішку д'Алмейді новий прапор з білого адамашку з витканим на ньому хрестом Господнім, який має переможно замайоріти над поганськими і мусульманськими землями. Опустившись навколішки, адмірал приймає його, а за ним, так само навколішках, тисяча п'ятсот воїнів, висповідавшись та причастившись, присягають на вірність своєму земному владіці, королю порту-

гальському, а заодно і небесному владиці, чие царство вони мають возвеличити в тих заморських краях. Урочистим проходом простують вони потім через усе місто до гавані, прощальний залп гармат, і кораблі величаво спускаються вниз по Тежу й виходять у відкрите море, яке їхньому адміралу належить – від краю до краю – підкорити Португалії.

Поміж тисячі п'ятисот воїнів, котрі з піднятою рукою складають присягу вірності перед вівтарем, стоїть навколішках також двадцятичотирьохлітній юнак, володар невідомого досі імені Фернан де Магальянш. Про його походження ми знаємо тільки те, що він народився близько 1480 року. Але вже саме місце його народження є спірним. Більш пізні хроніки називають містечко Саброза, у провінції Трас-уш-Монтеш, але найновіші дослідження спростовують цю думку, вказуючи на те, що так званий заповіт, з якого було взято це повідомлення, остаточно визнано фальшивим; найвірогіднішим є припущення, що Магеллан народився в Порту. Та й про родину його відомо тільки, що була вона дворянською, щоправда, належала лише до четвертого розряду дворянства – *fidalgos de cota de armas*. Проте таке походження давало Магеллану право на спадковий герб і доступ до королівського двору. Припускають, що в ранній юності він був пажем королеви Елеонори, з чого, однак, не випливає, що в ті таємничі роки його становище при дворі було хоч скільки-небудь значним. Бо коли двадцятилітній фідальго поступає на флот, він стає звичайним *sobresaliente* (запасним), одним з півто-

ри тисячі воїнів, котрі живуть, харчуються, сплять в одному кубрику з матросами і юंगाми, одним з тих «невідомих воїнів», які тисячами вирушають на цю війну за підкорення світу, тисячами гинуть, а виживає в цій ризикованій авантурі лише якийсь десяток, і завжди тільки один-єдиний знає немеркнучої слави їхнього спільного подвигу.

Під час цього походу Магеллан – один із тисячі п'ятисот рядових, не більше. Дарма шукатимемо його ім'я в літописах індійської війни. Якщо чесно, то не набагато більше можна сказати й про всі ці роки: хіба те, що вони були для майбутнього мореплавця, напевно, незрівнянною школою. Із звичайним *sobresaliente* особливо не церемоняться. Він мусить виконувати будь-яку роботу: рифити вітрила під час урагану й відкачувати воду; сьогодні брати штурмом місто, а завтра під пекучим сонцем рити пісок на будові фортеці. Мусить тягати паки з товарами на обмін і стояти на вахті у факторіях, битися на воді й на суші; він зобов'язаний вправно володіти лотом і мечем, уміти коритися й повелівати. Але, беручи участь в усьому, він заодно вчиться придивлятись до всього і стає водночас і воїном, і моряком, і купцем, і знавцем людей, країн, моря, сузір'їв. Зрештою, доля дуже рано прилучає цю молоду людину до великих подій, котрі десятки, сотні літ визначатимуть світове значення його нації і змінять карту Землі. Бо після кількох невеликих сутичок, які радше нагадують розбійницькі напади, аніж чесні бої, Ма-

геллан у битві під Каннаноре (16 березня 1506 року) приймає справжнє бойове хрещення.

Ця битва під Каннаноре є вирішальним, поворотним пунктом в історії португальських завоювань. Могутній володар Калікута (сьогоднішньої Калькутти) люб'язно прийняв Васко да Гаму після його першої висадки на берег (1498 р.) і виявив готовність вступити в торговельні зносини з цим невідомим народом. Але невдовзі він зрозумів, що португальці, кілька років по тому повернувшись на більших і краще оснащених суднах, явно прагнуть до верховенства над усією Індією. З жахом бачать індійські й мусульманські купці, яка ненажерлива щука раптом увірвалася в їхню тиху заводи, адже ці чужинці за одним махом підкорили собі усі моря. Від страху перед цими жорстокими піратами жодне судно не наважується вийти з гавані. Торгівля прянощами замирає, каравани так і не вирушили до Єгипту. Аж до венеціанського Ріальто відчувається, що чиясь тверда рука перерізала сполучення між Сходом і Заходом. Єгипетський султан, утративши доходи від торгового мита, спочатку шле погрози. Він пише папі, що, коли португальці не припинять розбійницького бешкетування у водах Індії, він буде змушений вдатися до репресивних заходів і зруйнує Гріб Господній у Єрусалимі. Але ні папа, ні імператор, ні королі не в змозі приборкати імперські прагнення Португалії. Тож потерпілим не лишається нічого іншого, як об'єднатися і своєчасно оголосити португальцям шах, поки ті ще остаточно

не закріпилися в Індії. Напад готує калікутський владика за таємної підтримки єгипетського султана, а можливо, й венеціанців, котрі – золото сильніше за кривні зв'язки – потай посилають у Калікут зброярів і гарматників. Християнському флоту збираються завдати несподіваного нищівного удару.

Але, як це часто буває, цілковите самовладання й енергія якої-небудь другорядної особи на віки визначають хід історії. Щасливий випадок рятує португальців. На той час по світу мандрував хоробрий, привабливий як своєю мужністю, так і щирістю італійський шукач пригод на ймення Лодовіко Вартема. Не жадоба до наживи, не честолюбство ваблять молодого італійця в далекі краї, а цілком природна, непереборна любов до мандрів. Без фальшивого сорому цей природжений бродяга зізнається, що «через свою нетямущість в науках і небажання студіювати книжні премудрості» він вирішив спробувати «особисто і на власні очі оглянути найрізноманітніші місця на землі, відомо ж бо, що розповідь одного очевидця важить більше, ніж усі балачки й чутки». Першим серед невірних відважний Вартема прокрадається в заборонене місто Мекку (його опис Кааби й досі вважається класичним), а потім, після багатьох небезпечних пригод, дістається не лише до Індії, Суматри й Борнео, де до нього, щоправда, уже побував Марко Поло, але й, першим з-поміж європейців (це відіграє неабияку роль у подвигів Магеллана), до омріяних *Islas de la especeria*¹⁵. На зворот-

¹⁵ Островів прянощів – Молукських островів (*icn.*).

ному шляху, у Калікуті, переодягнувшись дервішем, Вартема довідується від двох ренегатів-християн про запланований напад калікутського владики. З почуття християнської солідарності він, ризикуючи життям, добувається до португальців і, на щастя, ще вчасно встигає застерегти їх. Коли 16 березня 1506 року двісті калікутських кораблів збираються зненацька напасти на одинадцять кораблів португальців¹⁶, ті уже чекають на них, готові до бою. Це буде найтяжчий з усіх попередніх боїв віце-короля: не менше ніж вісімдесят убитих і дві сотні поранених (величезна цифра для перших колоніальних воєн) – така плата португальців за свою перемогу, щоправда, перемогу, яка остаточно утвердила їх панування над усім узбережжям Індії.

Поміж двохсот поранених знаходиться й Магеллан; поки що він, як і інші великі люди, чиї імена ще нікому не відомі, одержує лише поранення, а не бойові відзнаки. Спочатку його разом з іншими пораненими переправляють в Африку; там його слід губиться, бо ж кому спаде на думку описувати день за днем плин життя простого *sobresaliente*? Якийсь час він, очевидно, лишався у Софалі, потім якимось чином, очевидно, як супровідник прянощів, повернувся додому. Цілком імовірно (в цьому пункті думки літописців розходяться), що влітку 1507 року він повернувся до Лісабона на одному судні з Вартемою. Але далекі краї уже заповнили душу мореплавця. Чужою здається йому Португалія, і вся його ко-

¹⁶ Дев'ять одірвалися від ескадри під час шторму.

ротка відпустка перетворюється на нетерпеливе очікування наступної індійської ескадри, яка поверне його на справжню батьківщину – у світ пригод.

Перед цією новою ескадрою, у складі якої Магеллан повертається до Індії, поставлене особливе завдання. Певна річ, славетний попутник Магеллана Лодовіко Вартема доповів при дворі про багатства міста Малакки і дав вичерпну інформацію про «Острови прянощів», яких довго не могли знайти і які він, першим серед європейців і християн, побачив *ipsis oculis*¹⁷. Завдяки його розповідям при португальському дворі переконалися, що підкорення Індії не завершено і що всі її багатства не можна буде захопити доти, доки Португалія не заволодіє скарбницею всіх прянощів – *Islas de la especeria*. Але для цього потрібно спочатку прибрати до своїх рук ключ, що їх замикає, – Малаккську протоку і місто Малакку (нинішній Сингапур, стратегічне значення якого не могло не привернути уваги англійців). Застосовуючи випробуваний лицемірний метод, португальці, однак, не відразу посилають військову ескадру, а доручають спершу Лопесу де Секейрі з чотирма кораблями обережно підкрастися до Малакки і, замаскувавшись мирним купцем, провести рекогносцировку місцевості.

Без особливих пригод невеличка флотилія досягає Індії у квітні 1509 року. Подорож до Калікута, яку ще років з десять тому розцінювали як небувалий подвиг Васко да Гами і яку

¹⁷ На власні очі (лат.).

прославляли літописці і поети, тепер спроможний здійснити будь-який капітан португальського торговельного флоту. Від Лісабона до Момбаси, від Момбаси до Індії тепер відомий кожен риф, відома кожна затока; вже не потрібні ні лоцмани, ні «майстри астрономії». І лише коли Секейра, вийшовши 19 серпня з Кочинської гавані, бере курс далі на схід, португальські кораблі знову заходять у незвідані моря.

Після трьох тижнів плавання, 11 вересня 1508 року, кораблі португальців уперше наближаються до Малаккської гавані. Уже віддалік вони переконуються, що хоробрий Вартема не збрехав і нічого не перебільшив, розповідаючи, нібито в цій гавані «більше кораблів стають на якір, аніж деінде у світі». Вітрило до вітрила тиснуться одне до одного на широкому рейді великі й малі, білі й різнобарвні, малайські, китайські, сіамські барки, джонки й ялики. Сама природа потурбувалася про те, щоб Сингапурська протока – цей Aurea Chersonesus¹⁸ – стала найбільшою перевалочною гаванню Сходу. Кожне судно, що прямує зі сходу на захід, з півночі на південь, з Індії в Китай чи з Молуккських островів у Персію, мусить пройти крізь цей Гібралтар Сходу. На цьому «складі» відбувається обмін найрізноманітнішими товарами: тут є гвоздика з Молуккських островів і цейлонські рубіни, китайська порцеляна і сіамська слонова кістка, кашемір із Бенгалії й сандалове дерево з Тимору, арабські клинки з дамаської сталі, малабарський перець і невільники з остро-

¹⁸ Золотий Херсонес (лат.).

ва Борнео. Усі раси, кольори шкіри й мови змішалися, наче у вавілонському стовпотворінні, у цій торговій імперії Сходу, у центрі якої, над плетивом низеньких дерев'яних хатин, могутньо височать сліпучо-білий палац і камінна мечеть. Зачудовано дивляться португальці зі своїх кораблів на величезне місто, пожадливими очима поїдають цю перлину Сходу, що виблискує у яскравому сяйві сонця, – цей найкоштовніший із коштовних каменів має прикрасити індійську корону португальського короля.

Так само зачудовано, але з тривогою поглядає малайський князь із свого палацу на грізні кораблі чужоземців. Ось вони, ці необрізані розбійники! Вже й до Малакки знайшли дорогу, трикляті! Давно вже на тисячі й тисячі миль поширилась звістка про бої й побоїща Алмейди та Албукерке. В Малацці знають, що ці страшні лузитанці перетинають моря не для мирного торгу, як це роблять стернові сіамських чи японських джонок, а для того, щоб, підступно виждавши момент, влаштуватись тут і все пограбувати. Найрозумніше було б зовсім не впускати ці чотири кораблі у гавань; бо коли грабіжник устиг переступити поріг – тоді вже запізно. Але у султана є надійні відомості про бойову силу тих важких гармат, чийі чорні німі жерла грізно дивляться з бійниць португальських кораблів; він знає, що ці білі розбійники б'ються, як чорти, проти них неможливо встояти. Тож найкраще буде на неправду відповісти неправдою, на лицемірну привітність – вдаваною гостинністю, на обман – обманом і самому

кинутися на ворога, перш ніж той підніме руку, щоб завдати тобі смертельного удару.

Тому з такою неймовірною пишнотою зустрічає малаккський султан послів Секейри, з перебільшеною вдячністю приймає їхні дарунки. Ласкаво просимо, велить він передати португальцям, можете торгувати тут, скільки завгодно. За кілька днів їм привезуть сюди стільки перцю й інших прянощів, скільки вони зможуть завантажити на кораблі. Він люб'язно запрошує капітанів до свого палацу на бенкет, і хоча ті – оскільки їх неодноразово застерігали – запрошення не приймають, моряки все ж вільно і з радістю розгулюють по незнайомому гостинному місту. Яке блаженство – знову відчувати під ногами твердий ґрунт, розважитися з послужливи-ми жінками, нарешті, не спати покотом у смердючому кубрику або в якомусь із тих бруднучих сіл, де свині й кури живуть поряд з голими звіроподібними людьми. Жваво балакаючи, сидять матроси у чайних будиночках, купують щось на ринках, смакують міцні малайські напої і свіжі фрукти – ніде, відколи вони покинули Лісабон, їм не влаштовували такого сердечного, такого гостинного прийому. В свою чергу, сотні малайців на маленьких швидкісних човнах підвозять продукти до португальських кораблів, спритно, наче мавпи, видряпуються по канатах, з подивом розглядають чужоземні, дивовижні речі. Зав'язується жвавий обмін товарами, і тут команда з невдоволенням довідується, що султан уже приготував обіцяний вантаж і запропонував Секейрі на-

ступного ранку прислати до берега усі шлюпки, аби ще до заходу сонця завантажити судна величезною партією прянощів.

Зрадівши, що так швидко роздобуто дорогоцінний товар, Секейра справді посилає до берега усі шлюпки з чотирьох великих кораблів і на них чималу частину команди. Сам він, будучи португальським дворянином, вважає принизливим для себе займатися торгівлею, тому лишається на борту і грає в шахи з одним із товаришів – найрозумніше заняття на кораблі в неймовірно спекотний день. На трьох інших суднах також панує сонлива тиша. Але в цей час одна дивна обставина привертає увагу Гарсія де Суси, капітана п'ятого судна – маленької каравели, що входить до складу експедиції. Він помітив, як усе більше й більше малайських човнів сновигають навколо чотирьох майже зовсім спорожнілих кораблів, як усе більше й більше голих малайців, нібито для того, щоб доставити товари на борт, деруться нагору на вантах. Чи не готує, бува, закралася у нього, нарешті, підозра, улесливий султан підступний напад одночасно з моря й суші?

На щастя, на маленькій каравелі лишилася маленька шлюпка, яку разом з іншими не послали на берег; де Суса наказує найнадійнішому матросові із своєї команди притьмом дістатися на ній до флагманського судна і попередити капітана про небезпеку. Цим найнадійнішим у його команді був не хто інший, як *sobresaliente* Магеллан. Швидкими, енергійними гребками веслує він до капітана Секейри й застає

його, безтурботного, за грою в шахи. Однак Магеллану не подобається, що за спиною у гравців стоять кілька малайців, начебто глядачів, а в кожного напихваті кинджал за поясом. Пошепки попереджає він Секейру про небезпеку. Щоб не викликати зайвої підозри, той незворушно продовжує гру, але велить одному з матросів вести спостереження з марса, а сам до кінця гри тримається однією рукою за шпагу.

Попередження Магеллана виявилось своєчасним, хоч на- дійшло воно в останню, найостаннішу мить. Саме у цю хви- лину над палацом султана здійснювся стовп диму – умовний знак для одночасного нападу з суші і з моря. На щастя, мат- рос, що вів спостереження на марсі, встигає дати сигнал три- воги. Одним ривком Секейра схоплюється з місця і відки- дає малайців убік, перш ніж ті встигають кинутися на нього. Сурмачі сурмлять збір, команда вишиковується на палубі. На кожному судні малайців скидають за борт, тепер уже да- ремно мчать зусібіч човни з озброєними малайцями, щоб узяти на абордаж португальські кораблі. Секейра виграв час для того, щоб знятися з якорів, а могутні залпи його гар- мат розчищають йому дорогу. Дякуючи пильності де Суси і вправності Магеллана напад на ескадру не вдався.

Гірша справа з тими нещасними, котрі довірливо пода- лися на берег. Жменька беззахисних, розсіяних по всьому місту людей – супроти тисяч підступних ворогів. Більшість португальців було тут же вбито і тільки небагатьом поща- стило добігти до берега. Та було вже запізно: заволодівши

шлюпками, малайці перерізали їм відступ на кораблі. Один за одним гинуть португальці від рук ворога, що має чисельну перевагу. Тільки один-єдиний, найхоробріший з усіх, ще відбивається – це Магелланів найближчий, найщиріший друг Франсішку Серрано. Ось його уже оточили, поранили, здається, він уже приречений на загибель. Але тут Магеллан ще з одним воїном приспів йому на підмогу в своїй шлюпочці, безстрашно ризикуючи життям заради друга. Кількома могутніми ударами він пробиває собі дорогу до Серрано, оточеного добрим десятком ворогів, допомагає йому дістатися до шлюпки і таким чином рятує йому життя. Португальська ескадра при цьому несподіваному нападі втратила усі свої шлюпки та понад третину команди, зате Магеллан знайшов собі побратима, чия дружба і відданість матимуть вирішальне значення для його майбутнього подвигу.

При цій нагоді в загадковому поки що для нас образі Магеллана вперше вимальовується одна характерна риса – мужня рішучість. У його вдачі немає нічого патетичного, нічого примітного, і стає зрозуміло, чому всі літописці індійської війни так довго не помічали його: Магеллан належить до тих людей, хто все життя лишається в тіні. Він не вміє ні привертати до себе уваги, ні здобувати собі симпатії. Але щоразу, коли перед ним стоїть якесь завдання, а надто, коли він сам ставить його перед собою, в діях цієї стриманої, таємничої людини блискуче поєднуються розум і мужність. І навпа-

ки, виконавши якусь справу, він ніколи не вміє скористатися чи похвалитися нею: тихенько, покірливо знову відступає в тінь. Магеллан уміє мовчати, вміє чекати, мовби передчуваючи, що за те діяння, яке йому судилося звершити, доля ще багато років буде його вчити й випробовувати. Невдовзі по тому, як у битві при Каннаноре він пережив одну з найвеличніших перемог португальського флоту, а під Малаккою зазнав однієї з найтяжчих його поразок, на його тернистому моряцькому шляху трапиться іще одне випробування на мужність – корабельна аварія.

Магеллана було вже призначили супроводжувати один із транспортів прянощів, що регулярно вирушав на батьківщину з попутним мусонним вітром, коли раптом каравела натрапила на так звану Падуанську банку. Обійшлося без людських жертв, тільки судно розбилося вдрузки об кораловий риф, а що шлюпки всю команду забрати не спроможні, то частина потерпілих повинна лишитися напризволяще. Ясна річ, капітан, офіцери і дворяни вимагають, щоб насамперед шлюпки забрали їх, і ця несправедлива вимога викликає гнів *grumetes* – простих матросів. Ось-ось спалахне небезпечна сварка, і тут Магеллан – єдиний з усіх дворян – зголошується zostатися з матросами, якщо капітан і дворяни поклянуться своєю честю, що після прибуття на берег негайно вишлють за ними інший корабель.

Вочевидь, саме цей сміливий вчинок вперше привернув до «невідомого воїна» увагу вищого начальства. Бо коли тро-

хи згодом, у жовтні 1510 року, Албукерке, новий віце-король, запитує *capitanos del Rey* – королівських капітанів – як, на їхню думку, найкраще взяти в облогу Гоа, то серед тих, хто висловив свою точку зору, значиться й Магеллан. Отож після п'яти років служби *sobresaliente* простий воїн і матрос здобув нарешті офіцерський чин і вже офіцером вирушає з ескадрою Албукерке, яка мусить помститися за ганебну поразку Секейри під Малаккою.

Отже, через два роки Магеллан знову тримає курс на далекий схід, до *Aurea Chersonesus*. Дев'ятнадцять кораблів – добірна військова флотилія – в липні 1511 року грізно вишиковуються біля входу в Малаккську гавань, і починається жорстокий бій з підступним султаном. Минає аж шість тижнів, доки Албукерке нарешті вдається зламати опір малайців. Зате потім до рук грабіжників потрапляє здобич, яка ще ніколи не випадала їм навіть у благословенній Індії. Підкоривши Малакку, Португалія затиснула в кулак увесь східний світ. Нарешті-бо перетято головну артерію мусульманської торгівлі. Через кілька тижнів вона уже геть знекровлена. Усі моря, від Гібралтару – Геркулесових Стовпів – до *Aurea Chersonesus* – Сингапурської протоки, стали єдиним португальським океаном. Ген-ген, аж до Китаю й Японії, а звідти з тріумфальним відгомоном в Європу, котиться перекотисто луна від цього найвідчутнішого удару, якого не знав іслам з давніх-давен. Перед незліченим натовпом вірних папа править подячний молебень на честь преславного діяння порту-

гальців, що віддали половину земної кулі в руки християнства, а в Римі відбувається тріумфальна виставка, якої не бачив *sarut mundi*¹⁹ з часів цезарів. Посли на чолі з Трістаном да Кунья підносять папі здобич, яку привезли з підкореної Індії, – коней в оздобленій коштовними каменями зброї, леопардів і пантер, але найбільшим дивом є живий слон, привезений португальськими кораблями, який під захоплені вигуки натовпу тричі стає навколішки перед Святим Отцем.

Але навіть цей тріумф не може погамувати прагнення Португалії до експансії. Ніколи в історії жоден переможець не вдовольнявся тільки однією великою перемогою; Малакка – це лише ключ до скарбниці *especeria*; тепер, коли він у їхніх руках, португальцям кортить добратися і до самих скарбів – заволодіти казково багатими «Островами прянощів» Зондського архіпелагу: Амбоїною, Бандою, Тернате і Тідором. Споряджаються три кораблі цієї експедиції під командуванням Антоніу д'Абреу, серед учасників плавання до тогочасного «Далекого Сходу» деякі літописці називають також ім'я Магеллана. Насправді ж індійська пора Магеллана на той час вже закінчилася. «Досить з тебе, – каже йому доля. – Багато ти всього надивився і зазнав на тому Сході! Тепер тебе чекають нові, власні шляхи». Але самі ці легендарні «Острови прянощів», які так причарували його уяву і про які він віднині мріятиме довіку, Магеллану ніколи не пощастить побачити *por vista de ojos* – на власні очі. Йому не судило-

¹⁹ Глава світу (лат.).

ся ступити на ці райські землі. Лише мрією, творчою мрією лишаться вони для нього. Але завдяки дружбі з Франсішку Серрано ці острови, яких він ніколи не бачив, видаються йому добре знайомими, і дивовижна робінзонада друга надихає його на найбільшу, найсміливішу авантюру свого часу.

Дивовижна пригода Франсішку Серрано, яка матиме такий вирішальний вплив на Магеллана, а пізніше і на його навколосвітнє плавання, – приємний і втішний епізод у кривавому літописі португальських битв і воєн. З-поміж усіх уславлених капітанів того часу образ цього нікому невідомого мореплавця заслуговує на особливу увагу. Сердечно попрощавшись у Малацці із своїм побратимом Магелланом, що збирався на батьківщину, Франсішку Серрано разом з капітаном двох інших кораблів вирушає до легендарних «Островів прянощів». Без особливих зусиль вони благополучно дістаються до вкритих зеленню берегів одного з островів і знаходять там несподівано щирий прийом. Бо до цих віддалених країв не проникли ще ні культура, ні войовничість мусульман. У своєму природному стані, голі й миролюбні, живуть тут тубільці; вони ще не знають грошей, їх ще не цікавить пожива. Всього за кілька брязкальців та браслетів довірливі острів'яни зносять цілі гори гвоздики, і оскільки вже на перших двох островах, Банді та Амбоїні, португальці вщерть завантажили свої кораблі, адмірал д'Абреу вирішує, не заходячи на інші, якомога швидше повернутися з дорогоцінним вантажем до Малакки.

Чи то жадібність перевантажила кораблі, чи щось інше, так чи інакше, але один з кораблів, саме той, яким командує Франсішку Серрано, наскочив на риф і розбився. Нічого, крім власного життя, потерпілим урятувати не вдається. Самотньо блукають вони по незнайомому березі, передчуваючи близьку загибель, і тут Серрано пощастило хитрістю заволодіти піратським човном, на якому він повертається на Амбоїну. З не меншою привітністю, ніж першого разу, коли їх зустріли як знатних вельмож, приймає потерпілих португальців тубільний вождь і великодушно надає їм притулок («fueron recibidos y hospedados con amor, veneracion y magnificencia»²⁰, так що ті не тямлять себе від щастя і вдячності. Звісна річ, солдатським обов'язком капітана Франсішку Серрано було б, як тільки команда трохи відпочине і оживе, на одній з численних джонок, які весь час курсують між Амбоїною і Малаккою, негайно повернутися до свого капітана й знову стати на службу до португальського короля, до якої його зобов'язували присяга і платня.

Однак райська природа і теплий, благодатний клімат помітно послаблюють у Франсішку Серрано почуття військової дисципліни. Нараз йому стає зовсім байдуже, що десь там, за багато тисяч миль, у лісабонському палаці, якийсь король, невдоволено буркочучи, викреслить його із списку своїх капітанів чи пенсіонерів. Він знає, що зробив немало для Португалії, що не один раз заради неї ризикував власним жит-

²⁰ Їх зустріли і прийняли з любов'ю, почестями і щедрістю (*icn.*).

тям. Тепер він, Франсішку Серрано, хотів би, нарешті, й сам пожити собі на втіху, так само приємно і безтурботно, як усі жителі цих благословених островів, що не знають ні одежі, ні клопоту. Нехай інші матроси й капітани, як і раніше, борознять моря, потім і кров'ю добуваючи перець і корицю для чужоземних маклерів, нехай ці вірнопіддані дурні із шкіри пнуться в небезпечних мандрах і боях, аби лиш поповнити казну Лісабонської альфанди²¹ – особисто він, Франсішку Серрано, *сі-devant*²² капітан португальського флоту, по саму зав'язку ситий війною, пригодами і всією отією торгівлею. Без особливих урочистостей хоробрий капітан переходить із світу героїки у світ ідилії й вирішує віднині жити *privatissime*²³, первозданним, блаженно-спокійним життям цього привітного племені. Високий сан великого візира, яким обдарував його король Тернате, не вимагає від нього надто обтяжливої роботи; всього один-єдиний раз, під час невеликої сутички з сусіднім племенем, Франсішку Серрано виступає військовим радником свого повелителя. Зате в нагороду йому дають дім з невільниками та слугами, до того ж гарненьку темношкіру жіночку, з якою він наживає двійко чи трійко смуглявих діточок.

Довгі роки Франсішку Серрано, цей другий Одиссей, що забув свою Ітаку, перебуває в обіймах темношкірої Каліпсо,

²¹ Митниця (*порт.*).

²² Колишній (*фр.*).

²³ Самотньо (*лат.*).

і ніякий демон честолюбства не спроможний вигнати його з цього раю *dolce far niente*²⁴. Дев'ять років, аж до самої смерті, цей добровільний Робінзон, перший утікач від культури, не покидав Зондських островів. Аж ніяк не найдоблесніший з усіх конкістадорів і капітанів, він був, напевне, наймудрішим і найщасливішим.

Ця романтична втеча Франсішку Серрано на перший погляд не має ніякого відношення до життя і подвигу Магеллана. Насправді ж саме це епікурейське зречення малопомітного, ніким не знаного капітана справило вирішальний вплив на подальший життєвий шлях Магеллана і, таким чином, на всю історію географічних відкриттів. Бо, незважаючи на величезну відстань, що їх розділяла, друзі постійно підтримують зв'язок між собою. Щоразу, як тільки трапляється нагода переслати зі свого острова звістку в Малакку, а звідти – в Португалію, Серрано пише Магеллану докладні листи, в яких із захопленням славословить багатства і принади своєї нової батьківщини. Дослівно він пише ось що: «Я знайшов тут новий світ, більший і багатший за той, що його відкрив Васко да Гама». Оповитий чарами тропіків, він настійливо закликає друга покинути нарешті невдячну Європу і свою малодохідну службу і якнайшвидше піти за ним. Навряд чи можна сумніватися в тому, що саме Франсішку Серрано першим навів Магеллана на думку: чи не розумніше буде, враховуючи, що ці острови розташовані на крайньому

²⁴ Блаженного байдикування (*im.*).

Сході, вирушити до них шляхом Колумба (тобто з заходу), аніж маршрутом Васко да Гами (зі сходу).

Чим закінчилися переговори між обома побратимами, ми не знаємо. У кожному разі, в них, очевидно, визрів якийсь конкретний план: по смерті Серрано серед його паперів знайшовся лист Магеллана, в якому той таємниче обіцяє другові незабаром прибути до Тернате, а саме «якщо не через Португалію, то іншим шляхом». Знайти цей новий шлях стало якраз заповітною мрією Магеллана.

Цей всевладний задум, кілька рубців на засмаглому тілі та ще куплений ним у Малакці раб-малаєць – ось, зрештою, і все, що привіз Магеллан після семи років дійсної служби в Індії на батьківщину. Якесь дивне почуття, мабуть, навіть невдоволення мусило оволодіти воїном, що відвоювався, після повернення додому в 1512 році, коли він побачив зовсім інший Лісабон, зовсім іншу Португалію, ніж сім років тому. Уже при вході в Белем його охопив подив. На місці старовинної низенької церковці, де свого часу одержав благословення Васко да Гама, перш ніж вирушити у плавання, височіє, нарешті, добудований блискучий велетенський собор – перший видимий знак величезного багатства, що дістался його вітчизні завдяки індійським прянощам. Куди не глянь – скрізь сталися зміни. На спокійній колись річці тепер вітрило тулиться до вітрила, на прибережних верф'ях чути стукіт молотків – ремісники квапляться спорядити но-

ві, ще могутніші ескадри. У гавані – розмаїття вимпелів португальських і чужоземних кораблів, що стоять щільними рядами, щогла до щогли, прибережний простір переповнений товарами, склади набиті вщерть; тисячі людей сновигають по гамірних вулицях між розкішними, недавно спорудженими палацами. У факторіях, біля крамничок міняйл і в конторах маклерів, наче у Вавилоні, змішалися усі мови – завдяки визиску Індії Лісабон за десять років з маленького містечка перетворився у світовий центр, столицю пишноти. Благородні дами у відкритих колясках виставляють напоказ індійські перли, чепурно одягнена юрба придворних уклоняється королеві. І морякові, що повернувся на рідну землю, стає ясно: кров, що пролили в Індії він та його товариші, з допомогою якоїсь таємничої хімії, перетворилася тут у золото. Поки вони під нещадним південним сонцем воювали, страждали, терпіли злигодні, стікали кров'ю, Лісабон завдяки їхнім подвигам успадкував могутність Александрії й Венеції, а король Маноел «el fortunado»²⁵ став найбагатшим монархом Європи. Все змінилося на батьківщині. Тепер у Старому Світі живуть багатше, розкішніше, більше насолоджуються життям, легковажніше витрачають гроші – так ніби завойовані прянощі і вторговане за них золото окрилило людей. І лише він один повернувся тим самим, що й раніше, – «невідомим солдатом», якого ніхто не чекає, якому ніхто не висловлює подяку. Неначе на чужину, після семи індійських літ

²⁵ Щасливий (порт.).

повертається португальський солдат Фернан де Магальянш на свою батьківщину.

Магеллан здобуває свободу

Червень 1512 р. – жовтень 1517 р

Героїчні епохи ніколи не були й не бувають сентиментальними, тому таку мізерно низьку вдячність виявляли королі Іспанії й Португалії відважним конкістадорам, що завоювали для них цілі світи. Колумб повертається в Севілью в кайданах. Кортес потрапляє в немилість, Піссаро умертвляють. Нуньєсу Бальбоа, котрий відкрив Тихий океан, стяли голову. Камоенс, поет і воїн Португалії, подібно до свого великого побратима Сервантеса, обмовлений нікчемними провінціальними чиновниками, місяці й роки проводить у в'язниці, яка майже нічим не відрізняється від вигрібної ями. Страшенна невдячність доби великих відкриттів: жебраками і каліками, завошивленими, безпритульними, хворими на лихоманку, блукатимуть портовими провулками Кадіса й Севільї ті самі матроси і солдати, що завоювали для іспанської корони скарбниці інків і коштовності Монтесуми. Мов шолудивих псів, безславно зариють у рідну землю тих небагатьох, кого смерть пощадила у колоніях, бо чого варті подвиги цих безіменних героїв для придворних лестунів, які самі ніколи не покидають надійних стін палацу, загрибаючи вправними руками багатства, здобуті тими в боях? Саме вони, ці придворні трутні, стають *adelantados* – губернаторами нових провінцій; вони мішками гребуть золото і, як непро-

шених гостей, відтісняють від казенної годівниці колоніальних воїнів, фронтових офіцерів тих часів, які після довгих років самовідданої, виснажливої служби мали глупство повернутися на батьківщину. Те, що Магеллан брав участь у боях під Каннаноре, під Малаккою та в багатьох інших битвах, що він десятки разів ставив на карту своє життя і здоров'я заради честі Португалії, після повернення не дає йому найменшого права на достойне заняття чи забезпечення. Лише завдяки випадковій обставині – тій, що він дворянського походження і вже раніше належав до штату короля (*sítição de el Rey*), – Магеллана великодушно включають до списку осіб, котрі отримують від короля пенсію, а точніше милостиню, причому спочатку як *mozo fidalgo*²⁶ – до найнижчої категорії, яка одержує щомісячну подачку в тисячу рейсів. Тільки через місяць, та й то, мабуть, після рішучого протесту, він піднімається на один, хоч і маленький, щабель, і як *fidalgo escudeiro*²⁷ одержує тисячу вісімсот п'ятдесят рейсів (чи, за іншими даними, як *cavalleiro fidalgo*²⁸ – тисячу двісті п'ятдесят рейсів). У всякому разі, яке б із цих звань йому не було присвоєно, вони ніякого значення не мали, бо жоден з цих гучних титулів не давав Магелланові інших прав, не покладав на нього інших обов'язків, як тинятися без діла в королівських передпокоях. Але чесна й амбіційна людина

²⁶ Молодший дворянин (*порт.*).

²⁷ Зброєносець (*порт.*).

²⁸ Рицар (*порт.*).

довго не потерпіть, щоб їй давали злиденну плату навіть за байдикування. Тому й не дивно, що Магеллан скористається першою – хоча й не найліпшою – нагодою, аби знову стати на військову службу і ще раз проявити свою доблесть.

Ждати Магеллану довелося майже цілий рік. Але тільки-но влітку 1513 року король Мануел заходився споряджати велику військову експедицію проти Марокко, щоб, нарешті, скрутити роги мавританським піратам, учасник індійської кампанії, не довго думаючи, пропонує армії свої послуги – рішення, яке можна пояснити тільки невдоволеністю, вимушеною бездіяльністю. Бо у сухопутній війні Магеллан, який майже завжди служив на флоті і за сім років став одним із найдосвідченіших моряків свого часу, не зможе повною мірою розкрити свій хист. І ось у великій армії, яку відправляють в Азамор, він знову всього лиш молодший офіцер, без чину і незалежного становища. Знову, як і колись в Індії, його ім'я не фігурує в донесеннях, зате сам він, точнісінько як в Індії, завжди там, де найнебезпечніше. І знову Магеллан – уже втретє – дістає поранення у рукопашному бою. Удар списом у колінний суглоб уражає нерв, ліва нога перестає згинатися, і Магеллан тепер назавжди стає кульгавим.

Для військової служби кульгавий воїн, який не може ні швидко ходити, ні їздити верхи, уже не придатний. Тепер Магеллан може преспокійно покинути Африку і, як поранений, вимагати підвищення пенсії. Але він уперто бажає лишитися в армії, на війні, серед небезпек – у справжній своїй

стихії. Тоді Магеллану і ще одному пораненому доручають як конвойним офіцерам, *quadrileiros des preses*, супроводжувати захоплену у маврів величезну здобич – коней і худобу. І тут трапилася досить таки темна історія. Якось уночі з величезної кошари зникає кілька десятків овець, і злі язики відразу ж пустили чутку, нібито Магеллан і його товариш чи то нишком продали маврам частину відібраної у них здобичі, чи то через свою недбалість дали їм уночі викрасти худобу із загороди. Як не дивно, це безглузде звинувачення у зловживанні довір'ям, виявленим державою до Магеллана, достеменно нагадує звинувачення, яким кілька десятиліть тому португальські колоніальні чиновники обгудять і принизять іншого славетного португальця – поета Камоенса. Обоє великих мужів, яким за час служби в Індії не один раз траплялася нагода розбагатіти і які, проте, повернулися з цього Ельдорадо на батьківщину старцями, були ославлені однією й тією ж ганебною підозрою.

На щастя, Магеллан іншої, твердішої породи, ніж сумирний Камоенс. Він не з тих, хто потерпить, щоб його допитували оті тварюки і, як Камоенса, місяцями тягали по буцегарнях. Ні, він не підставить малодушно, як творець «Лузіад», свою спину під удари ворогів. Тільки-но почала ширитися наклепницька чутка, він, поки ще ніхто не наважився відкрито пред'явити йому обвинувачення, кидає армію і їде в Португалію вимагати сатисфакції.

Те, що Магеллан не почував за собою ані найменшої вини у цій темній історії, видно з того, що, прибувши до Лісабона, він негайно клопочеться про аудієнцію у короля, але зовсім не для того, щоб захистити свою честь, а, навпаки, щоб, знаючи свої заслуги, домогтися нарешті достойнішої посади і кращої платні. Адже він знову втратив два роки, знову в відкритому бою дістав поранення, яке зробило його майже калікою. Але йому не пощастило: король Мануел навіть не дає наполегливому кредитору пред'явити свій рахунок. Будучи вже поінформованим командуванням африканської армії про те, що норавливий капітан самовільно, не виклопотавши відпустки, покинув марокканську армію, король обходиться із заслуженим пораненим офіцером так, наче перед ним звичайнісінький дезертир. Не давши Магеллану кинути бодай слово, король коротко і ясно наказує йому негайно повернутися в Африку, до свого гарнізону, і знову віддати себе у розпорядження вищого командування. Дисципліна є дисципліна – тож Магеллан мусить підкоритися. Першим-ліпшим кораблем він повертається в Азамор. Там, ясна річ, ніхто і не натякнув про відкрите розслідування, ніхто не сміє звинувачувати заслуженого воїна, і, отримавши від своїх начальників документ, що він з честю закінчив військову службу, з усіма паперами, що підтверджують його невинність і заслуги, Магеллан вдруге повертається до Лісабона – можна лишень гадати, з яким гірким почуттям. Замість бойових відзнак на його долю завжди випадали фальшиві звинувачу-

чення, замість нагород – самі лише рубці... Довго ж він мовчав, скромно тримаючись у тіні. Але тепер, коли йому виповнилося тридцять п'ять, він утомився випрошувати, наче милостиню, те, що йому належить по праву.

За таких делікатних обставин розсудливість мала підказати Магеллану не йти до короля Маноела відразу по приїзді, не досаждати йому знову тими ж вимогами. Звісно, було б розумніше, якийсь час не нагадуючи про себе, обзавестися друзями і зв'язками в придворних колах, роздивитися, втертися в довір'я. Проте запопадливість і пронозливість не в характері Магеллана. І хоч як мало ми знаємо про нього, все ж одне можна сказати з певністю: цей невисокий, смуглявий, малопримітний, мовчазний чоловік ні на грам не володів даром здобувати прихильність. Король – невідомо чому – все життя відчував до нього неприязнь («sempre teve hum entejo»), і навіть вірний його супутник Пігафетта змушений визнати, що офіцери просто ненавиділи Магеллана («i capitani sui lo odiavano»). Від Магеллана, як казала Рахіль Варнгаген про Клейста, «віяло суворістю». Він не вмів усміхатися, розсипатися в компліментах, догоджати, не вмів вправно обстоювати свої думки й погляди. Неговіркий, замкнений, завжди оповитий пеленою самотності, цей відлюдник, мабуть, поширював навколо себе атмосферу крижаного холоду, незатишності і недовіри, і мало хто зумів пізнати його бодай поверхово, а у внутрішнє його єство так ніхто і не проник. У мовчазній затятості, з якою він залишався

ся в тіні, його товариші підсвідомо відчували якесь незвичайне, незбагненне честолюбство, яке тривожило їх більше, ніж честолюбство неприхованих ловців тепленьких місць, що гарячково і безсоромно проштовхуються до королівської годівниці. В його глибоких, пронизливих очах, в кутиках рота, вкритих густою порістю, завжди таїлася якась недоступна таїна, яку ніхто не міг розгадати. А людина, що ховає в собі таїну та ще й має силу роками тримати її у собі, завжди відлякує тих, хто від природи довірливий, кому нема чого приховувати. Похмура вдача Магеллана з перших же хвилин породжувала протидію. Нелегко було дотримувати з ним кроку, нелегко стояти за нього. Але найважчим, мабуть, для цього трагічного відлюдника було завжди почуватися самотнім наодинці з собою.

Тож і цього разу *fidalgo escudeiro* Фернан де Магельянш сам, без будь-яких доброзичливців і покровителів, іде на аудієнцію до свого короля, вибравши найгірший шлях, який тільки може бути при дворі, тобто чесний і прямий. Король Мануел приймає його в тій самій залі, можливо, сидячи на тому ж троні, з висоти якого його попередник Жуан II свого часу відмовив Колумбу; на тому самому місці повторюється сцена такої ж історичної ваги. Бо невисокий, по-селянському широкоплечий, кремезний, чорнобородий португалець з проникливим поглядом з-під лоба, що саме зараз низько схиляє голову перед своїм повелителем, котрий за якусь хвилю презирливо спровадить його геть, виношує в собі не

менш великий задум, ніж отой прийшлий генуезець. Відвагою, рішучістю і досвідом Магеллан, можливо, навіть перевершує свого знаменитішого попередника. Очевидців тієї вирішальної хвилини не було, проте, читаючи схожі між собою хроніки того часу, крізь віки бачимо все, що відбувалося у тронній залі: накульгуючи на одну ногу, Магеллан підходить до короля і, вклоняючись, вручає йому документи, які неспростовно засвідчують несправедливість обвинувачення, що звели на нього. Тоді він викладає своє перше прохання: зважаючи на повторне поранення, яке позбавило його боєздатності, він клопоче перед королем про підвищення свого *moradia* – місячного утримання – на півкрусадю (на теперішні гроші близько одного англійського шиллінга). До смішного мізерна сума, яку він править, і, здавалося б, не личить гордому, непохитному, честолюбному воїну преклоняти коліна заради такої дещиці. Але Магеллан клопоче зовсім не задля срібняка вартістю у півкрусадю, а задля суспільного становища, своєї честі. Адже розмір *moradia*, пенсії, при цьому королівському дворі, де кожен силкується відштовхнути ліктями іншого, символічно визначає той щабель у табелі про ранги, на якому стоїть дворянин, що її одержує. Тридцятип'ятилітній ветеран індійської та марокканської воєн, Магеллан не бажає стояти нижче тих безвусих молодиків, що подають королю страви чи відчиняють йому дверцята карети. Гордовитий, він ніколи не намагався пропхатися наперед, але ця ж таки гордовитість не дозволяє йому підкоряти-

ся людям молодшим і менш заслуженим. Він не дасть цінити себе нижче, ніж він сам цінить себе і свої діяння.

Але король Маноел з-під насуплених брів гнівно поглядає на нетерплячого прохача. Йому, найбагатшому монарху, жалюгідна срібна монета тим паче нічого не важить. Його просто дратує поведінка цього чоловіка, котрий, замість того щоб смиренно просити, настійливо вимагає і, ніяк не бажаючи зачекати, поки він, король, милостиво зволить збільшити йому утримання, вперто, рішуче, ніби має на те повне право, наполягає на підвищенні чину. Що ж, доведеться провчити цього твердолобого молодика! Нехай знає, як треба просити й чекати! Підбурюваний недобрим порадиником – досадою, король Маноел, на прозвання *el fortunado* – щасливий, відхиляє клопотання Магеллана про підвищення пенсії, не підозрюючи, скільки тисяч золотих дукатів він згодом ладен буде заплатити за якогось там заощадженого ним півкрусадю.

Власне, Магеллан мав би тепер відкланятися, оскільки захмарене чоло короля не обіцяє йому ані найменшого проблиску королівської ласки. Але замість того, щоб, низько вклонившись, вийти із зали, гордовитий Магеллан продовжує незворушно стояти перед монархом і викладає йому своє друге, а точніше основне прохання. Він питає, чи не знайдеться, бува, на королівській службі якесь місце для нього, яке-небудь гідне місце; він почувається ще надто молодим, повним сил, щоб до кінця життя отримувати милостиню. Адже на той час із гаваней Португалії щомісяця, навіть

щотижня вирушають кораблі до берегів Індії, Африки, Бразилії; було б цілком природно доручити командування одним з цих численних суден людині, котра, як ніхто інший, вивчила східні моря. За винятком старого ветерана Васко да Гами, у столиці та й в усьому королівстві не знайти нікого, хто б міг похвалитися, що перевершує Магеллана знаннями. Але королю Маноелу стає все важче витримувати жорсткий, зухвалий погляд цього надокучливого прохача. З холодним виразом обличчя, навіть не обіцяючи Магеллану щось на майбутнє, він відхиляє його прохання: ні, місця для нього немає.

Все. Йому відмовлено. Та Магеллан звертається до короля ще з третім проханням, власне, не з проханням, а лише з запитанням: чи король не заперечуватиме, якщо він підшукає собі якусь службу в іншій країні, де зможе розраховувати на кращі умови. З образливою холодністю король дає зрозуміти, що йому це абсолютно байдуже. Магеллан може служити де завгодно і де йому буде до вподоби. Тим самим Магеллану недвозначно сказано, що португальський двір відмовляється від будь-яких його послуг, що за ним, правда, й надалі милостиво залишать жалюгідну пенсію і що ніхто не сумуватиме, якщо він покине королівський двір і Португалію.

Ніхто не був свідком цієї аудієнції, ніхто не відає, чи саме при тій нагоді, а може, раніше чи пізніше Магеллан виклав королю свій заповітний задум. Цілком імовірно, що йому зовсім не дали можливості розвинути свою ідею, а може,

байдуже її відхилили; в усякому разі, під час цієї аудієнції Магеллан ще раз підтвердив свою волю, як і досі, кров'ю і життям своїм служити Португалії. І лише різка відмова спонукала його до того внутрішнього зламу, який одного дня неминуче настає в житті кожної творчої особистості.

З тієї хвили, коли Магеллан, наче жебрак, якого вигнали, покидав палац свого короля, він уже знав: далі ждати і зволікати не можна. У тридцять п'ять літ він уже встиг пізнати й пережити все, чого навчаються воїн і моряк на полі бою і на морі. Чотири рази обігнув мис Доброї Надії – двічі з заходу і двічі зі сходу. Безліч разів його життя висіло на волосині, тричі він відчував холодний метал ворожої зброї в теплому, окривавленому тілі. Він побачив незмірно великий шмат світу, знає про східну частину земної кулі більше, ніж усі прославлені географи й картографи того часу. Пройшовши крізь майже десятилітнє випробування, він став знавцем усіх видів військової техніки: навчився володіти мечем і гаркебузом, стерном і компасом, вітрилом і гарматою, веслом, лопатою та списом. Він уміє читати портулани, вимірювати лотом глибину і так само точно, як і «майстер астрономії», послуговуватися навігаційними приладами. Все, про що інші з цікавістю читають лише в книгах – безкінечні штилі й багатоденні циклони, бої на морі й на суші, облоги й розбій, несподівані напади й корабельні аварії, – все це він пережив на власному досвіді. За якихось десять літ, не одну

тисячу днів і ночей, він навчився терпляче чекати у безкраїх морських просторах або ж, навпаки, блискавично користатися сприятливою миттю. Він пізнав різних людей – жовтих і білих, чорних і темношкірих, індусів і негрів, малайців і китайців, арабів і турків. За будь-яких умов – на воді й на суші, в усі пори року і на всіх широтах, у мороз і під палючим небом служив він своєму королеві, своїй країні. Але служити – добре замолоду. Тепер же, коли йому от-от виповниться тридцять шість, Магеллан усвідомлює, що він надто довго жертвував собою задля чужих інтересів, задля чужої слави. Як і кожна творча особистість, він *media in vita*²⁹ відчуває відповідальність перед самим собою і прагне до повного самовиявлення. Батьківщина кинула його напризволяще, звільнила його від обов'язку служити – що ж, тим краще: тепер він вільний. Як це часто буває, кулак, що мав одштовхнути людину, насправді ж наvertsає її до самої себе.

Прийняте одного разу рішення Магеллан ніколи не кваліфікується негайно й імпульсивно втілити його в життя. І хоч як мало світла проливають на його характер описи сучасників, все ж одна вельми істотна риса явно визначає всі періоди його життя: Магеллан прекрасно умів мовчати. Терплячий і неговіркий від природи, що навіть у сум'ятті армійського життя лишався непомітним, тримаючись осторонь, Магеллан усі свої думки обмірковував на самоті. Заглядаючи у віддалену перспективу, нишком зважуючи кожную можливість,

²⁹ На середині життя (*лат.*).

Магеллан нікому не розкривав своїх планів чи намірів, допоки не упевнювався, що його задум внутрішньо визрів, добре продуманий і не викликає заперечення.

І на цей раз Магеллан демонструє своє мистецтво мовчати. Інший на його місці після тієї образливої відмови короля Маноела, мабуть, відразу ж покинув би країну і запропонував свої послуги іншому монарху. Однак Магеллан преспокійно залишається в Португалії ще на один рік, і ніхто не здогадується, чим він займається. Хіба що помічають – якщо це взагалі варте уваги щодо бувалого моряка, який плавав до берегів Індії, – що Магеллан годинами перебуває у товаристві лоцманів і капітанів, надто тих, хто колись плавав по південних морях. Але про що балакати мисливцям, як не про полювання, а мореплавцям – як не про моря і нові землі! Не викликає підозри і те, що в Tesoraria³⁰, таємному архіві короля Маноела, він вивчає усі secretissima³¹ карти морських берегів, портулани й записи у вахтових журналах, зроблені під час останніх експедицій до Бразилії. Та й що ж іще вивчати нічим не зайнятому капітану в довгі години дозвілля, як не книги і повідомлення про недавно відкриті моря і землі?

Швидше за все міг би привернути до себе увагу новий друг, якого собі заводить Магеллан, бо чоловік, на ймення Руї Фалейру, з яким він усе більше зближується, нестримний, нервовий, запальний книжник, з пристрасною бала-

³⁰ Скарбниці (*порт.*).

³¹ Найсекретніші (*лат.*).

кучістю, надмірною самовпевненістю і сварливою вдачею, здається, аж ніяк не пасує до мовчазного, стриманого, відлюдного мореплавця і воїна. Але обдарування цих обох мужів, що незабаром стали нерозлучними, саме завдяки повній протилежності їхніх характерів, створюють певну, хоча й неминуче короткочасну гармонію. Як для Магеллана найбільшою пристрастю є подорожі по незвіданих морях і практичне дослідження земного світу, так само для Фалейру – абстрактне пізнання землі та неба. Природжений теоретик, справжній кабінетний учений, котрий ніколи не ступав на корабель, ніколи не покидав Португалію, Руї Фалейру знає далекі небесні й земні траєкторії лише з математичних розрахунків, книг, таблиць і карт; однаке в цій абстрактній сфері, як картограф і астроном, він вважається найбільшим авторитетом. Він не вміє ставити вітрила, зате він винайшов власну систему розрахунку довгот, яка хоч і має певні вади, але охоплює всю земну кулю і яка пізніше зробить Магелланові вирішальну послугу. Фалейру не вміє стернувати, але виготовлені ним морські карти, портулани, астролябії та інші інструменти, напевно, були найдосконалішими навігаційними приладами того часу. Такий знавець, безперечно, неабияк прислужиться Магелланові, ідеальному практику, єдиним університетом якого були війни та морські пригоди, котрий з астрономії і географії знає лише те, що сам пізнав, у буквальному розумінні, під час своїх мандрів і завдяки цим мандрам. Саме завдяки повній протилежності обдарувань і

нахилів обидва мужі напрочуд вдало доповнюють один одного, як теорія доповнює практику, як думка – діло, як дух – матерію.

До того ж у даному конкретному випадку їх єднає ще й часова спільність долі. Обидва ці – кожен по-своєму – дивовижні португальці, їхнє самолюбство однаково глибоко вражене самим королем, їм обом перешкоджають здійснити справу всього їхнього життя. Руї Фалейру не один рік домагається посади королівського астронома, маючи на те, безперечно, більше право, ніж хтось інший. Але як Магеллан своєю мовчазною гордовитістю, так само, мабуть, і Руї Фалейру розсердив двір своїм бурхливим, уразливим і запальним норовом. Вороги називають його блазнем і, щоб поквитатися з ним руками інквізиторів, поширюють чутку, буцімто Фалейру у своїх дослідженнях послуговується допомогою надприродних сил, буцімто він заодно з самим дияволом. Отож обидва, і Магеллан, і Руї Фалейру, відсторонені від справ ненавистю й недовірою співвітчизників, і цей зовнішній гніт ненависті й недовіри внутрішньо зближує їх один з одним. Фалейру вивчає записи і плани Магеллана й дає їм наукове обґрунтування; точними, вивіреними за таблицями розрахунками він підтверджує чисто інтуїтивні припущення Магеллана. І що частіше теоретик і практик порівнюють свої спостереження, то пристрасніше їхнє бажання здійснити свій проект так само спільно, як вони його продумали і зробили. Обидва – теоретик і практик, – запрягнувшись,

дають один одному обітницю до останньої, вирішальної миті тримати в таємниці свій задум і, в разі необхідності, навіть без сприяння батьківщини, а то й на шкоду їй, завершити справу, яка має належати не лише одній Португалії, а й усьому людству.

Однак пора вже запитати: в чому, власне, полягає той таємничий задум, який Магеллан і Фалейру потай, мовби змовники, обговорюють під покровом королівського палацу в Лісабоні? Що нового і досі небувалого в ньому? Чим він такий важливий, що вони заприсягнулися своєю честю тримати його в якнайсуворішій таємниці? Яка небезпека криється в цьому проекті, що змушує їх приховувати його, наче отруєну зброю? Відповідь на ці запитання спершу розчаровує, бо новий проект є не що інше, як та сама думка, з якою Магеллан свого часу повернувся з Індії і яку розпалював у ньому Серрано: досягти багатющих «Островів прянощів», пливши не на схід, навколо Африки, як це роблять португальці, а з заходу, обігнувши Америку. На перший погляд, в цьому проекті немає нічого нового. Ще Колумб, як відомо, вирушив у плавання не для того, щоб відкрити Америку, про існування якої тоді ще ніхто не здогадувався, а щоб дістатися берегів Індії. І коли згодом увесь світ, нарешті, переконався, що Колумб увів себе в оману, – сам він ніколи не усвідомлював своєї помилки і до останнього дня вірив, що висадився в одній з провінцій китайського богдыхана, – Іспанія, незважаючи на це випадкове відкриття, зовсім не думала відмовля-

тися від пошуків шляху в Індію, навіть коли перші хвилини радості змінилися прикрим розчаруванням. Заява запально-го фантазера Колумба, що на Сан-Домінго й на Еспаньйолі нібито золото шарами залягає під землею, виявилася небиллицею. Там не знайшли ні золота, ні прянощів, ані навіть «чорної слонової кістки», оскільки немічні індіанці не годилися в невільники. Поки Пісарро ще не пограбував скарбниці інків, поки ще не почалася розробка срібних копалень в Потосі, відкриття Америки не мало – в комерційному плані – ніякої вартості, й, жадаючи золота, кастильці не стільки думали про колонізацію й підкорення Америки, скільки про те, щоб, обігнувши її береги, чимскоріш дістатися до райського краю коштовних каменів та прянощів. Згідно з розпорядженням короля, робилися все нові й нові спроби обпливти цю заново відкриту *terra firma*³², аби випередити португальців і першими добутися до самої скарбниці Сходу – «Островів прянощів». Експедиції вирушали одна за одною, але невдовзі іспанцям, що продовжували шукати шлях до жаданої Індії, довелося зазнати такого ж самого розчарування, як і португальцям, коли вони намагалися обігнути Африку. Бо і ця дотепер незнана частина світу, Америка, виявилася куди обширнішою, ніж гадалося від самого початку. Всюди, на півдні і на півночі, де їхні судна намагаються прорватися в Індійський океан, вони нашттовхуються на нездоланну перешкоду – земну твердинь. Всюди, немов широка колода по-

³² Материк (лат.).

перек дороги, лежить перед ними ця «перешкода», цей довжелезний континент – Америка. Один за одним знамениті конкістадори марно пробують щастя, силкуючись знайти де-небудь прохід, протоку – *raso, estrecho*. Під час четвертого свого плавання Колумб повертає на захід, сподіваючись повернутися додому через Індію, й наштовхується на ту ж саму перешкоду. Експедиція, в якій бере участь Веспуччі, так само марно зондує все узбережжя Південної Америки, «*con proposito di andare e scoprire un' isola verso Oriente che si dice Melacha*»³³, щоб дістатися до «Островів прянощів», себто Молуккських островів. Кортес у четвертій своїй «реляції» урочисто обіцяв імператору Карлові шукати прохід біля Панами. Кортереал і Кабот спрямовують свої судна аж до Льодовитого океану, сподіваючись виявити протоку на півночі, а Хуан де Соліс, розраховуючи віднайти її на півдні, піднімається далеко вгору по Ла-Платі. Та марно! Куди не кинься, і на півночі, й на півдні, в зонах вічної криги і в тропічних широтах, скрізь один і той самий непорушний вал – земля й каміння. Поволі починаєш втрачати останню надію на те, що з Атлантичного океану можна пройти у той, інший, який уперше побачив Нуньєс де Бальбоа з панамських висот. Уже й космографи позначають на картах Південну Америку як материк, що зрісся з Південним полюсом, уже багато суден зазнали невдачі під час цих безуспішних пошуків, уже й Іс-

³³ З наміром пливати і відкрити розташований на сході острів, що йменується Малаккою (*im.*).

панія змирилася з думкою бути навіки відрізаною від земель та морів багатющого Індійського океану, бо ніде, таки ніде не можна знайти жадане расо, з таким пристрасним бажанням розшукувану протоку.

І тоді, зовсім несподівано, цей невідомий, непоказний капітан Магеллан постає із забуття свого існування і з пафосом цілковитої впевненості заявляє: «Протока між Атлантичним і Тихим океаном існує. Я переконаний в цьому і знаю, де саме, в якому місці. Дайте мені флотилію, і я вкажу це місце й зі сходу на захід обігну всю земну кулю».

От ми й підійшли, власне, до самої таємниці Магеллана, яка впродовж віків не дає спокою вченим і психологам. Сам по собі, як сказано вище, проект Магеллана нітрохи не відзначався оригінальністю: по суті, він ставив собі за мету те ж саме, що й Колумб, Веспуччі, Кортереал, Кортес і Кабот. Отже, новим у його задумі є не самий проект, а та приголомшлива імперативна впевненість, з якою Магеллан твердить про існування західного шляху в Індію. Бо від самого початку він не говорить скромно, як інші: сподіваюсь де-небудь знайти расо – протоку. Ні, він із залізною впевненістю заявляє: «Я знайду расо. Бо я знаю, лише я один, що існує протока між Атлантичним і Тихим океаном, і я знаю, де саме мені її шукати».

Але звідки Магеллан – ось у чому загадка – міг наперед знати, де знаходиться ця протока, яку даремно розшукували

всі інші мореплавці? Сам він під час своїх подорожей ніколи навіть не наближався до берегів Америки, як і його товариш Фалейру. Якщо він з такою певністю твердить про наявність протоки, то, виходить, про її існування й географічне положення він міг довідатись тільки від якогось із своїх попередників, що бачив цю протоку *ipsis oculis*. А якщо інший мореплавець бачив її до Магеллана, тоді Магеллан (яка вельми делікатна ситуація!), виходить, зовсім не уславлений першовідкривач, яким його увічнила історія, а всього-на-всього плагіатор, узурпатор чужої слави. Тоді Магелланову протоку так само несправедливо названо йменням Магеллана, як Америку несправедливо названо іменем Америго Веспуччі, бо він її ніколи не відкривав.

Отже, таємниця Магелланової історії, власне, вичерпується одним запитанням: від кого і яким чином непримітний португальський капітан одержав такі надійні дані про існування протоки між двома океанами, що зважився здійснити те, що доти здавалося нездійсненним, а саме навколосвітне плавання? Першу згадку про те, на підставі яких даних Магеллан анітрохи не сумнівався в успіху своєї справи, ми завдячуємо Антоніо Пігафетті, найвірнішому його супутнику й біографу, котрий повідомляє: навіть коли вхід до тієї протоки уже був у них перед очима, ніхто в усій флотилії не вірив у те, що обидва океани можуть бути з'єднані між собою. І тільки Магеллан у ту мить лишався непохитним у своїй переконаності, бо він, за його словами, достеменно знав про іс-

нування цієї, нікому не відомої протоки, і знав він це завдяки карті знаменитого космографа Мартіна Бегайма, яку свого часу розшукав у секретному архіві португальського короля. Це повідомлення Пігафетти саме по собі видається цілком правдоподібним, оскільки відомо, що Мартін Бегайм аж до самої смерті (1507) дійсно був придворним картографом португальського короля. До того ж ми знаємо, що небалакучий шукач Магеллан завчасу добився доступу до цього секретного архіву. Однак цей Мартін Бегайм – і тут розгадка головоломки стає ще більш захопливою – особисто не брав участі в жодній заморській експедиції і вражаючу звістку про існування *passo* в свою чергу міг почути тільки від інших мореплавців. Виходить, що й у нього були попередники. Тоді знову напрошується запитання: хто ж були ці попередники, ці невідомі мореходці? Кого, нарешті, вважати першовідкривачами? Чи правда, що якісь інші португальські кораблі ще до виготовлення цих карт і глобусів досягли таємничої протоки, що з'єднує Атлантичний океан з Тихим? І що ж? Неспростовні документи свідчать, що й справді ще на початку століття декілька португальських експедицій (одну з них супроводжував Веспуччі) обстежили узбережжя Бразилії, а може, й навіть Аргентини; отож саме вони й могли бачити *passo*.

Однак – виток за витком – постає ще одне запитання: як далеко дійшли ті таємничі експедиції? Чи й справді аж до самого проходу, до Магелланової протоки? Твердження про

те, що інші мореплавці ще до Магеллана знали про існування *raso*, довгий час ґрунтувалося на отому єдиному повідомленні Пігафетти та на глобусі Йоганна Шенера, що зберігся донині й на якому, на превеликий подив, ще 1515 року, отже, задовго до відплиття Магеллана, було ясно позначено протоку на півдні (щоправда, зовсім в іншому місці, ніж насправді). Проте від кого саме одержали цю інформацію Бегайм і німецький вчений, так і лишається нез'ясованим. Річ у тім, що в ту епоху Великих відкриттів кожна нація з комерційних ревнощів пильнувала за тим, аби результати експедицій зберігалися в суворій таємниці. Вахтові журнали капітанів, записи лоцманів, карти і портулани слід було негайно віддавати до схову в лісабонську *Tesoreria*. Своїм едиктом від 13 листопада 1504 року король Мануел під страхом смертної кари заборонив «розголошувати дані про судноплавство по тойбіч ріки Конго, аби чужоземці не змогли скористатися з відкриттів, зроблених Португалією». Тож коли питання про пріоритет, здавалося б, відпало як абсолютно зайве, несподівана знахідка пізнішого часу пролила ясність на те, кому саме Бегайм і Шенер, а зрештою, й Магеллан завдячують своєю обізнаністю. Ця знахідка являє собою всього лиш німецьку брошурку, надруковану на препоганому папері, під назвою «*Copia der Newen Zeytung aufi Presillg Landt*» («Копія нових вістей з Бразильської землі»); ця брошурка була донесенням, посланим на початку шістнадцятого століття з Португалії відомому торговельному дому Вельзерів в Аугсбурзі одним з

його португальських посередників. В ньому жахливою німецькою мовою повідомляється, що якесь португальське судно десь на сороковому градусі південної широти відкрило й обігнуло сабо, себто мис, подібний до мису Доброї Надії, і що за ним зі сходу на захід простягається широка протока, яка нагадує Гібралтар і яка веде до іншого моря, так що цим шляхом дуже просто можна вийти до Молуккських островів – «Островів прянощів». Таким чином, це повідомлення незаперечно стверджує, що Атлантичний і Тихий океани сполучені між собою – *quod erat demonstrandum*³⁴.

Тим самим загадка, здавалося б, нарешті, розв'язана, і Магеллана остаточно звинувачено в узурпації, в плагіаті відкриття, зробленого до нього. Адже Магеллан, безперечно, мав бути обізнаний з результатами тієї експедиції, що передувала португальській, не згірше, ніж отой безіменний аугсбурзький географ, котрий репрезентував інтереси німецьких судовласників у Лісабоні, а відтак вся його заслуга перед всесвітньою історією зводиться до того, що він завдяки своїй енергії зумів зробити добре пильновану таємницю істиною, яка так багато важить для всього людства. Отже, спритність, вправність, рішучість у використанні чужих досягнень – ось, мабуть, і вся таїна Магеллана.

Але – як не дивно – гвинт прокручується ще на один виток – постає ще одне, останнє запитання. Адже нам сьогодні відоме те, чого не знав Магеллан: учасники тієї невідомої

³⁴ Що й потрібно було довести (*лат.*).

португальської експедиції насправді й близько не підійшли до Магелланової протоки, а їхні повідомлення, котрі Магеллан отак легко прийняв на віру, як і, зрештою, Мартін Бегайм та Йоганн Шенер, насправді ґрунтувалися на непорозумінні, на звичайнісінькій омані. Бо що саме могли бачити (тут ми підходимо до самої суті проблеми) оті мореплавці на сороковому градусі південної широти? Що, власне, повідомляє нам очевидець в «*Newe Zeytung*»? Лише те, що ці мореплавці десь на сороковому градусі південної широти відкрили морську бухту, якою вони пливли два дні, так і не побачивши її кінця, і, врешті, потрапивши в шторм, змушені були повернути назад. Отже, те, що вони бачили, було початком певного водного шляху, котрий, як їм гадалося, – лишень гадалося, – мав бути жаданою протокою, що з'єднувала Атлантичний океан з Тихим. Але ж справжня протока розташована – це відомо з часів Магеллана – на п'ятдесят другому градусі південної широти. Що ж могли бачити ті невідомі нам мореплавці поблизу сорокового градуса? Щодо цього маємо досить обґрунтоване припущення. Бо той, хто вперше на власні очі зачудовано споглядав неосяжні, широченні, наче море, простори Ла-Плати там, де вона впадає в океан, – тільки той зрозуміє, що не випадково, ба навіть неминуче це велетенське річкове гирло можна прийняти за затоку, за море. І хіба не природно, що мореплавці, які ніколи не зустрічали в Європі такого велетенського потоку, побачивши цей неосяжний обшир, дочасно тріумфували, не сумніваючись у

тому, що це і є жадана протока, що сполучає обидва океани? Найкращим доказом того, що лоцмани, на яких посилається «*Newe Zeytung*», прийняли гігантську ріку за протоку, служать оті згадані нами карти, накреслені згідно з їхніми повідомленнями. Бо коли б вони, ті невідомі стернові, просунувшись далі на південь, знайшли, крім Ла-Плати, справжню Магелланову протоку – справжнє *raso*, вони мали б на своїх портуланах, а Шенер – на своєму глобусі позначити також Ла-Плату, цього гіганта з-поміж усіх водних потоків земної кулі. Одначе ні на глобусі Шенера, ні на інших відомих нам картах Ла-Плата не позначена, а на її місці, під тим самим градусом широти, нанесено міфічну протоку – *raso*. Отож питання повністю з'ясовано. Автори повідомлення в «*Newe Zeytung*» щиросердо помилялися. Вони стали жертвою очевидної і зрозумілої помилки, та й сам Магеллан не був чесним до кінця, запевняючи, що у нього є достовірні дані про існування *raso*. Просто він був уведений в оману самообманом інших, коли, на основі їхніх карт і повідомлень, створював свій грандіозний проект кругосвітнього плавання. Омана, в яку він щиро повірив і яку щиро перейняв, – ось у чому, врешті-решт, полягала таїна Магеллана.

Але негоже зневажати оману! Навіть із найбезглуздішої омани, коли її торкнеться геній, коли нею керуватиме випадок, може прорости найвища істина. Можна налічити сотні, тисячі відкриттів у будь-якій галузі знання, котрі виникли з хибних гіпотез. Ніколи Колумб не відважився б вийти

в океан, коли б не існувало карти Тосканеллі, яка до абсурду невірно визначала контури земної кулі й оманливо запевняла його, що він у найкоротший час дістанеться східного узбережжя Індії. Ніколи Магеллан не зумів би вмовити монарха надати йому ескадру, коли б не вірив з такою нерозсудливою впертістю помилковій карті Бегайма і фантастичним повідомленням португальських лоцманів. Лише завдяки вірі, що він – володар таємниці, Магеллан зумів розгадати найбільшу географічну таїну свого часу. Лише тому, що він всією душею віддався скороминучій самоомані, він відкрив неминущу істину.

Ідея Магеллана здійснюється

20 жовтня 1517 р. – 22 березня 1518 р

Тепер Магеллан стоїть перед відповідальним рішенням. У нього є сміливий план, рівного якому не виношує в серці жоден моряк його часу, до того ж у нього є впевненість – або йому здається, що вона є, – що завдяки своїй особливій обізнаності цей план неминуче приведе його до мети. Але як здійснити такий вельми недешевий і небезпечний задум? Його король відвернувся від нього, а на підтримку знайомих португальських судновласників він навряд чи може розраховувати: вони не насміляться доручити командування ескадрою людині, яка впала в немилість при дворі. Отож лишається один шлях: звернутися до Іспанії. Там, і тільки там, може Магеллан розраховувати на підтримку, лише при тому дворі його особа може мати певну вагу, бо він не тільки приведе з собою цінні дані з лісабонського Tesoraria, але наведе, що не менш важливо для задуманої ним справи, докази моральної правоти претензій Іспанії. Його компаньйон Фалейру вирахував (так само неправильно, наскільки неправильно був поінформований Магеллан), що «Острови прянощів» знаходяться не в межах португальських володінь, а в зоні, відведеній папою Іспанії, і тому є власністю іспанської, а не португальської корони. Найбагатші у світі острови та найкоротший шлях до них пропонує незнаний португальський

капітан у дар Карлові П'ятому; ось чому швидше, ніж деінде, він може розраховувати на покровительство іспанського двору. Там, і тільки там, він може здійснити свій найзаповітніший задум, справу свого життя, хоч йому і доведеться дорого заплатити за це. Бо, звернувшись до Іспанії, Магеллан знає, що йому доведеться, як власну шкіру, здерти з себе шляхетне португальське ім'я Магельянш. Португальський король неодмінно піддасть його опалі, і він на віки заживе серед своїх співвітчизників сумної слави запродавця – *traidor*, перебіжчика – *transfuga*. Та хіба можна порівнювати добровільне зречення Магеллана португальського підданства і його відчайдушний перехід на чужоземну службу з поведінкою Колумба, Кабота, Кадамости чи Веспуччі, котрі також водили флоти інших держав у заморські експедиції? Магеллан не тільки полишає батьківщину, але й – замовчувати це ніяк не можна – завдає їй шкоди, передаючи до рук найзздріснішого суперника свого короля «Острови прянощів», завойовані вже, як йому добре відомо, його співвітчизниками. Він чинить більш ніж сміливо, чинить непатріотично, вивозячи за межі Португалії морські таємниці, оволодіти якими йому вдалося лише завдяки доступу до лісабонської *Tesoreria*. В перекладі на сучасну мову це означає, що Магеллан, португальський дворянин і колишній капітан португальського флоту, скоїв злочин не менш тяжкий, аніж офіцер нашого часу, що передав мобілізаційні плани і секретні карти генерального штабу сусідній державі-суперниці. Єди-

не, що якоюсь мірою виправдовує його непривабливий вчинок, є те, що він не прокрався через кордон, як боягузливий контрабандист, а перейшов на бік супротивника з відкритим забралом, готовий до тієї хули, яка чекала на нього.

Але для творчої натури існують інші, вищі за суто національні, закони. Для того, хто творить, хто вершить відкриття чи діяння, важливе для всього людства, справжньою вітчизною стає не його рідна земля, а його творіння. Врешті-решт, він відчуватиме відповідальність лише перед однією інстанцією: перед своїм покликанням. Йому буде дозволено скоріше знехтувати національними, тимчасовими інтересами, ніж внутрішнім обов'язком, покладеним на нього його особливою долею та його особливим обдарованням. Після багатьох років вірності своїй батьківщині Магеллан, проживши півжиття, зрозумів, яку справу йому належить звершити. І тільки через те, що батьківщина відхилила його пропозицію, він змушений був зробити своєю новою батьківщиною свій задум. Рішуче жертвує він своїм іменем, своєю громадянською честю, аби воскреснути і розчинитися у своєму задумі й у безсмертному діянні.

Час вичікування, терпіння і роздумів для Магеллана закінчився. Восени 1517 року його відчайдушне рішення втілюється в життя. Залишивши на якийсь час у Португалії свого менш відважного партнера Фалейру, Магеллан переходить рубікон свого життя – іспанський кордон.

20 жовтня 1517 року разом зі своїм невільником Енріке, котрий уже довгі роки, наче тінь, супроводжував його, він прибуває до Севільї. Щоправда, Севілья на той час не була резиденцією нового короля Іспанії Карлоса Першого, якого ми як володаря Старого й Нового Світу величаємо Карлом П'ятим. Вісімнадцятилітній монарх щойно прибув із Фландрії в Сантандер, зупинившись тут по дорозі до Вальядоліду, де з середини листопада має намір розташувати свій двір. І все ж години чекання Магеллан ніде не зміг би провести краще, ніж у Севільї, бо ця гавань – поріг до нової Індії; саме від берегів Гвадалквівіра більшість кораблів вирушають на захід, а наплив купців, капітанів, маклерів та агентів там настільки великий, що король велить заснувати в Севільї власну торговельну палату, знамениту Casa de Contratacion, яку ще називають Індійською палатою – Dorn us indica, або Casa del Oceano. У ній зберігаються всі документи й карти, записи і донесення купців та мореплавців. («Habet rex in ca urbe ad oceana tantum negotia domum erectum ad quam luutes redeuntisque visitores confluunt»)³⁵.

Індійська палата є водночас товарною біржею і судовим агентством – найслухніше було б назвати її палатою морської торгівлі, бюро довідок і консультацій, де під наглядом властей домовляються, з одного боку, ділки, що фінансують

³⁵ Король заснував у цьому місті, розташованому біля океану, торговельну палату, куди стікалися відвідувачі, як ті, що вирушали в дорогу, так і ті, що поверталися (лат.).

експедиції, з іншого – капітани, котрі бажають їх очолити. В усякому разі, кожний, хто має намір здійснити нову експедицію під іспанським прапором, мусить спершу звернутися в Casa de Contratacion і одержати там дозвіл або підтримку.

Найкращим доказом того, що Магеллан має незвичайну витримку, як ніхто уміє мовчати й вичікувати, є те, що він не квапиться зробити цей неминучий крок. Вільний від фантазерства, розпливчатого оптимізму й марнославної самоомани, зате завжди здатний усе точно розрахувати, психолог і реаліст, Магеллан наперед зважив свої шанси і визнав їх замалими. Він знає, що двері до Casa de Contratacion розчиняться перед ним лише тоді, коли не він, а інші руки натиснуть на клямку. Бо він сам – хто його тут знає? Те, що Магеллан сім років плавав по східних морях, воював під проводом Алмейди і Албукерке, не багато важить у місті, чії таверни і шинки аж кишать відставними *aventurados* і *desperados*, де ще живі капітани, що плавали під проводом Колумба, Кортесала й Кабота. Те, що він прибув із Португалії, де король не захотів доручити йому хоч якусь справу, що він емігрант, точніше кажучи, навіть перебіжчик, також не найкраща рекомендація для нього. Ні, в Casa de Contratacion йому, нікому не відомому, безіменному *fuoroscito*³⁶, не виявлять довіри; тому Магеллан поклав собі поки що зовсім не переступати її порога. Він має неабиякий досвід і знає, що саме вирішує в таких випадках. Перш за все, як кожен прожектер,

³⁶ Виходець з чужої країни (*isp.*).

він повинен заручитися зв'язками і «рекомендаціями», повинен забезпечити собі підтримку можновладців, перш ніж розпочати переговори з тими, в чиїх руках влада і гроші.

Одним із таких необхідних знайомств завбачливий Магеллан, мабуть, заручився ще в Португалії. Так чи інакше, йому відразу ж улаштували сердечний прийом у домі Дієго Барбоси, котрий багато років тому так само вийшов з португальського підданства і ось уже протягом чотирнадцяти років обіймає на іспанській службі значну посаду алькальда арсеналу. Маючи глибоку пошану всього міста, кавалер ордена Сант-Яго, Барбоса – ідеальний поручитель для щойно прибулого португальця. За деякими даними, Барбоса й Магеллан були пов'язані кривими узами; але тісніше, ніж будь-яка спорідненість, цих мужів від першої хвилини єднає та обставина, що Дієго Барбоса ще задовго до Магеллана плавав до берегів Індії. Його син, Дуарте Барбоса, успадкував від батька любов до пригод. Він також уздовж і впоперек обходив індійські, перські й малайські моря і навіть написав вельми популярну в ті часи книжку «O livro de Duarte Barbosa»³⁷. Ці троє чоловіків одразу стали друзями. Бо коли нині колоніальні офіцери чи солдати, які під час війни воювали на одній ділянці фронту, об'єднуються на все життя в гільдії, то наскільки ж ближчими, згуртованішими мали почуватися два-три десятки моряків-ветеранів, яким чудом пощастило лишитися живими й повернутися додому з усіх цих згубних,

³⁷ «Книга Дуарте Барбоси» (ісп.).

смертельно небезпечних подорожей! Барбоса якнайгостинніше пропонує Магеллану поселитися у нього в домі. Пройшло зовсім небагато часу, і дочка Барбоси, Беатриса, відчула симпатію до цього тридцятисемилітнього енергійного, імпульсивного чоловіка. Ще до кінця року Магеллан назве себе зятем алькальда і тим самим здобуде в Севільї певне становище й надійну опору. Втративши права громадянства в Португалії, він знову здобув їх в Іспанії. Відтепер вже ніхто не дивиться на нього, як на зайду, його вважають за *vecino de Sevilla* – жителя Севільї. З такою рекомендацією – дружбою і майбутнім порідненням з Барбосою, забезпечений посагом дружини, який складав шістьсот тисяч мараведі, Магеллан може тепер, не вагаючись, переступити поріг *Casa de Contratacion*.

Про переговори, які він там вів, і про прийом, виявлений йому, не збереглося ніяких достовірних даних. Ми не знаємо, в якій мірі Магеллан, зв'язаний клятвеном словом з Руї Фалейру, розкрив тій комісії свій задум, і, очевидно, лише по аналогії – досить ірубій – з Колумбом хтось придумав, що комісія різко відкинула і навіть висміяла його пропозиції. Достовірним є хіба що те, що *Casa de Contratacion* не захотіла чи не могла на свій страх і ризик вкладати кошти в затію цього незнайомого чужоземця. Знавці своєї справи за професійною звичкою з недовірою ставляться до всього незвичного, отож і цього разу одне з найвирішальніших досягнень в історії людства було здійснено не за підтримки авторитет-

них установ, а без їхньої участі і всупереч їм.

Індійська палата, ця найважливіша інстанція, не підтримала Магеллана. Найперші ж двері з-поміж багатьох інших, що ведуть до приймальні короля, не розчинилися перед ним. Без сумніву, то був один з найпохмуріших днів для Магеллана. Виходить, дарма він приїхав сюди, марні рекомендації, марні запропоновані ним розрахунки, марні пишномовство і гарячковість, які, всупереч його внутрішній волі, вочевидь, таки проявилися: всі його аргументи так і не змогли переконати трьох членів комісії, трьох професіоналів, проїнятися довірою до його проекту.

Але на війні частенько трапляється так, що полководець, вважаючи себе переможеним, уже наказує сурмити відступ, уже збирається покинути поле бою, і тут з'являється гонець і ангельськими устами повідомляє, що ворог відступив, пішов з поля бою, отже, визнав себе переможеним. Тоді – якась мить, одна-єдина мить, і шалька терезів з темної безодні сягає до вершини щастя. Схожу мить уперше переживає Магеллан, неждано-негадано довідавшись, що на одного з трьох членів комісії, який разом з іншими – як йому здалося, з невдоволенням і неприязню – вислухав проект, і останній справив на нього сильне враження, і що Хуан де Аранда, фактор, керуючий справами Casa de Contratacion, дуже хотів би приватним способом докладніше ознайомитися з цим надзвичайно цікавим і, на його думку, багатообіцяючим пла-

ном, тож він просить Магеллана вийти на нього.

Те, що окриленому Магеллану видається волею небесною, насправді має доволі земне підґрунтя. Хуан де Аранда, як і всі імператори й королі, капітани й торговці того часу, думає (як би зворушливо це не зображалося в наших історичних творах для юнацтва) зовсім не про географічні відкриття і не про щастя людства. Не великодушність і не щире захоплення роблять Аранду покровителем цього плану; керуючий справами Casa de Contratacion як ділок-професіонал у пропозиції Магеллана, безперечно, нюхом відчув вигоду. Чимось таки імпонував цьому досвідченому знавцю невідомий португальський капітан – чи то ясною аргументацією, чи тим, як мужньо, впевнено він тримався, чи, нарешті, відчутною внутрішньою переконаністю, так чи інакше, але Аранда, може, розумом, а може, одним лише інстинктом уловив за величністю задуму неабияку комерційну вигоду. Те, що він як офіційна особа, як королівський чиновник відхилив пропозицію Магеллана як не вигідну для іспанської корони, не перешкодило Аранді домовитися з ним як приватній особі, «від себе», як то кажуть на діловому жаргоні, взятися за фінансування його проекту або хоча б заробити свою частку за посередництво при цьому фінансуванні. Дуже чесним чи коректним такий спосіб дії – в ранзі королівського, придворного чиновника відхилити проект, а як приватна особа з під поли підтримувати його – навряд чи можна назвати; і справді, згодом Casa de Contratacion порушила проти Хуана

де Аранди справу за фінансову участь у цьому проєкті.

Однак Магеллан вчинив би зовсім нерозумно, якби зважив на моральні сумніви щодо особи Аранди. Тепер він му- сить запрягтися і, що б там не було, рухати задуману справу далі, й у цьому своєму критичному становищі він, очевид- но, довірив Хуану де Аранді із своєї спільної з Руї Фалейру «таємниці» більше, ніж це дозволяла їх взаємна клятва. На превелику радість Магеллана, Аранда, не вагаючись, пристає до його плану. Певна річ, перш ніж укласти кошти в цю ри- зиковану справу зовсім незнайомої йому людини і підтрима- ти її своїм впливом, він робить те, що зробив би на його міс- ці, і навіть у наш час, кожен досвідчений комерсант: насам- перед наводить у Португалії довідки, наскільки можна до- віряти Магеллану і Фалейру. Особа, до якої він звертається з секретним запитом, не хто інший, як Христофор де Аро, ко- трий свого часу фінансував перші експедиції на південь Бра- зилії й має у своєму розпорядженні найповніші дані про різ- ні експедиції й різних людей. Його відгук – знов-таки шас- лива випадковість! – виявився якнайсприятливішим: Магел- лан – досвідчений, випробуваний моряк, Фалейру – видат- ний космограф.

Отже, останню підводну перешкоду подолано. Від цієї го- дини керуючий справами Індійської палати, чиє слово в пи- таннях мореплавства вважається при дворі вирішальним, твердо вирішив дати хід справам Магеллана, а значить, і своїм власним. Дотеперішнє товариство – Магеллан і Фа-

лейру – поповнюється ще одним, третім учасником; у цьому тріумвіраті Магеллан замість основного капіталу вкладає свій практичний досвід, Фалейру – знання теорії, а Хуан де Аранда – свої зв'язки. З тієї хвилини, як Магелланів задум став особистою справою Аранди, той уже не пропускав жодної нагоди. Не вагаючись, він пише докладного листа державному канцлеру Кастилії, в якому викладає важливість цього проекту й рекомендує Магеллана як людину, «яка може зробити Вашій світлості великі послуги». Далі він веде переговори з окремими членами королівської ради і таким чином добивається аудієнції для Магеллана. Більше того, запопадливий посередник не тільки зголошується особисто супроводжувати Магеллана до Вальядоліда, але й оплачує йому всі витрати на дорогу й перебування там. Вітер змінився так швидко, що це перевершило навіть найсміливіші сподівання Магеллана. За якийсь місяць він досяг в Іспанії більше, ніж у себе на батьківщині за десять літ самовідданої служби. Й тепер, коли двері королівського палацу вже відчинилися перед ним, він пише Фалейру, щоби той, не гаючи часу, поспішив у Севілью: все йде якнайкраще.

Здавалося б, славний астролог мав би щиро порадіти несподіваному успіху товариша і з удачністю стиснути його в обіймах. Але в житті Магеллана – це ритмічне чергування супроводжуватиме його й надалі – не буває й дня без грози. Вже той факт, що внаслідок успішної ініціативи Магел-

лана він, Руї Фалейру, опинився на задньому плані, мабуть, озлобило цю людину з тяжкою, холеричною, вразливою вдачею. Проте обурення цього вкрай безпорадного в земних ділах звіздаря досягає межі, коли він узнає, що Аранда взявся ввести Магеллана в королівський палац не просто з альтруїстичних міркувань, а з розрахунку на участь у майбутніх прибутках.

Відбуваються бурхливі сцени. Фалейру звинувачує Магеллана, що той порушив дане ним слово і без його згоди видав «таємницю» третій особі. У нападі істеричного гніву він відмовляється здійснити поїздку в Вальядолід разом з Арандою, хоча останній уже оплатив усі витрати. Через нерозважливу впертість Фалейру вся задумана справа вже була під загрозою, коли раптом Аранда одержує радісну звістку із королівського двору: король готовий дати аудієнцію. Починається запальний торг чи то пак дводенні переговори щодо комісійної винагороди, і лише в останню хвилину, майже біля самої міської брами Вальядоліда, трійця доходить нарешті згоди. Ще й не починалися лови, а шкуру ведмедя уже чесно поділено. Аранді за його посередницьку діяльність має дістатися восьма частина майбутніх прибутків (з яких Аранда, зрештою, як Магеллан і Фалейру, не побачить ні гроша), і це не надто висока плата за послуги цього розумного, енергійного чоловіка. Він знає ситуацію і вміє долати труднощі. Перш ніж іти до короля, який ще не вміє як слід користуватися своєю необмеженою владою, треба здобути прихиль-

ність королівської ради.

Магелланів проект і на цей раз, здавалося, був приречений на невдачу. Троє з чотирьох членів королівської ради – кардинал Адріан Утрехтський, друг Еразма і майбутній папа, далі королівський вихователь старезний Гійом де Круа і канцлер Соваж – нідерландці; їхні погляди звернені насамперед до Німеччини, де іспанський король Карлос найближчим часом має одержати імператорську корону й завдяки цьому зробити Габсбургів володарями всього світу. Ці феодалні аристократи і книголюби-гуманісти мало зацікавлені у проекті, в разі успіху якого виграє виключно одна Іспанія. Єдиним іспанцем у королівській раді й до того ж єдиним з її членів, хто, будучи попечителем Casa de Contratacion, знався в питаннях мореплавства, за фатальним збігом обставин виявився не хто інший, як уславлений, точніше, сумнозвісний кардинал Фонсека, єпископ Бургоський. Далєбі Магеллан мав добре злякатися, коли Аранда вперше назвав йому це ім'я, бо кожний моряк знає, що у Колумба до останніх його днів не було ворога запеклішого, ніж оцей практичний і меркантильний кардинал, котрий з глибокою недовірою ставився до будь-якого фантастичного плану. Але Магелланові нічого втрачати, він мусить тільки виграти: сповнений рішучості, з високо піднятою головою стає він перед зібранням королівських радників, аби захистити свій задум і домогтися його здійснення.

Про те, що саме відбувалося на тому вирішальному для Магеллана засіданні ради, у нас є суперечливі і, з огляду на це, ненадійні дані. Не викликає сумніву лише одне: в поставі цього жилявого засмаглого чоловіка, в його мові було щось таке, що вражало з першої ж хвилини. Королівським радникам одразу стає ясно: цей португальський капітан не з тих пустодзвонів і фантазерів, котрі після успіху Колумба сотнями оббивають пороги королівського палацу й докучають своїми проектами. Цей чоловік справді глибше, ніж інші, проник на схід, і, коли він розповідає про «Острови прянощів», про їхнє географічне положення, їхні кліматичні умови, їхнє нечуване багатство, його дані завдяки знайомству з Вартемою і дружбі з Серрано виявляються достовірнішими, ніж дані всіх іспанських архівів. Але Магеллан ще не пустив у хід головних козирів. Знаком він велить своєму невільникові Енріке, вивезеному з Малакки, вийти наперед. З неприхованим подивом королівські радники дивляться на тендітного, стрункого малайця: людини цієї раси вони досі не бачили. Розповідають, нібито Магеллан привів із собою ще й невільницю, привезену з Суматри, і коли вона заговорила, зашебетала незрозумілою мовою, то здалося, ніби до королівської аудієнц-зали впурхнула барвиста колібрі. Насамкінець, як найвагоміший доказ, Магеллан зачитує деякі місця з листів свого друга Франсішку Серрано, нині великого візира Тернате, зокрема ось такі слова: «Тутешні землі обширніші й багатші, ніж світ, що його відкрив Васко да Гама».

Тільки тепер, пробудивши інтерес високих панів, Магеллан переходить до своїх висновків і вимог. Як він уже повідомив, «Острови прянощів» із своїми незліченними скарбами розташовані так далеко на схід від Індії, що намагатися досягти їх зі сходу, як це роблять португальці, спершу обігнувши Африку, затим усю Індійську затоку, а потім ще й Зондське море, – означає робити зайвий гак. Набагато надійніше пливати із заходу, тим паче, що саме цей напрямок визначив іспанцям найсвятіший папа. Щоправда, впоперек цього шляху, мовби велетенська колода, лежить нововідкритий континент – Америка, котрий нібито, як помилково вважають, не можна обігнути з півдня. Однак він, Магеллан, має точні дані про те, що там є прохід – *passo, estrecho*, і він обіцяє цю таємницю, відому лише йому і Руї Фалейру, поставити на службу іспанській короні, якщо йому дадуть флотилію. Тільки обравши цей, Магелланів шлях, Іспанія зможе випередити португальців, які вже нетерпляче простягають руки до цієї скарбниці світу, і тоді – низький уклін у бік слабосилого, блідого юнака з випнутою «габсбурзькою» губою – його величність король, уже тепер один з наймогутніших монархів своєї доби, заволодівши тією скарбницею, стане ще й найбагатшим володарем на землі.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.